

**INFORMATION
REGULATOR
(SOUTH AFRICA)**

*Ensuring protection of your personal information
and effective access to information*

NYENDEDZI

**YA KU SHUMISELE KWA MULAYO WA
U TŪTŪWEDZA U SWIKELEA HA MAFHUNGO
WA 2 WA 2000, SA ZWE WA KHWINISWA**

TSHIVENDA

TABLE OF CONTENTS

MAIPFI A MVULATSWINGA NGA MUDZULATSHIDULO	3
MBETSHELWA	4
1. MUTEVHE WA DZIABURIVESHENI NA DZIAKHURONIMI	4
2. MAIPFI A NDEME O TĀLUTSHEDZWAHO NGA TSHIVHUMBEO NA NĀILA INE ZWO ...	4
3. ZWIDODOMBEDZWA ZWA VHUṬUMANI ZWA VHULANGULI	8
4. NDIVHO YA NYENDEDZI IYI YA PAIA	9
5. NGA HA PAIA	10
6. ZWIPIKWA ZWA PAIA	11
7. U THOMIWA HA VHULANGULI HA ZWAMAFHUNGO	16
8. MUSHUMO WA VHULANGULU HA ZWA MAFHUNGO	17
9. U ITA KHUMBELO YA REKHODO	18
10. ZWIDODOMBEDZWA ZWA VHUṬUMANI ZWA VHAOFISIRI VHA ZWAMAFHUNGO	22
11. MAITELE A U ITA KHUMBELO YA MAFHUNGO	23
12. NDI NNYI ANE A NGA ITA KHUMBELO YA PAIA?	24
13. KHUMBELO I ISWA KHA NNYI?	25
14. U ḐADZA HANI FOMO	25
15. MBADELO DZI NO BADELIWA	29
16. MUOFISIRI WA ZWAMAFHUNGO A NGA THUSA NAA MUITAKHUMBELO U ITA ...	30
17. THIKHEDZI I REA HONE U BVA KHA VHULANGULI HA ZWAMAFHUNGO U YA NGA ...	32
18. MUOFISIRI WA ZWAMAFHUNGO A NGA ENGEDZA NAA TSHIFHINGA TSHO TIWAHO	33
19. PHINDULO YA KHUMBELO YA MAFHUNGO	33
20. U BWISELA KHAGALA LWA KHOMBE KHOMBE HA REKHODO HO SEDZWA ...	38
21. MAITELE A U NDIVHADZO YA MUTHU WA VHURARU	38
22. THANDULULO DZA MULAYO DZI RE HONE DZA U LWA NA TSHEO KANA U ...	39
23. U ITA MBILAHELO KHA MUOFISIRI WA ZWAMAFHUNGO	47
24. U VULA MULANDU KHOTHE	52
25. MUOLO WA U ITA KHUMBELO YA PAIA	55
26. NDAULO DZO ITIWA HO SEDZWA TSHITEŃWA 92 TSHA PAIA	57
27. MILAYO, NDAULO, NĀIVHADZO NA U TENDA ZWA NDEME	58

PAIA GUIDE

MAIPFI A MVULATSWINGA NGA MUDZULATSHIDULO

Ndayotewa ya Riphabuliki ya Afrika Tshipembe, 1996¹ (Ndayotewa) iri Afrika Tshipembe ndi shango lo q̄i imisaho nga lothe nahone la dimokirasi yo tiwaho kha u khwinisa pfanelo dza vhuthu na u vha sisiteme dza vhulanguli dzi re na vhuḏifhinduleli, u fhindula nga u ṭavhanya na u ita zwithu dzi khagala sa tshipiḏa tsha mikhwa ya vhuḏifari. Afrika Tshipembe li saathu u vha la dimokirasi na u vha na pfanelo dza vhathu dzine dza vha dza khombekhombembe, sisteme dza muvhuso Afrika Tshipembe ho katelwa na zwiñwe, zwo ḏisa mvelele ya zwiphiri i si na ndavha kha zwiimiswa zwa tshitshavha na zwa phuraivethe zwe kanzhi zwa ḏisa u shumiswa maandā nga nḏila i si ya vhuḏi na u kandedza pfanelo dza vhathu. Ndi nga mulandu wa zwenezwo hune tshiteñwa 32(1) tsha Mulayotibe wa Pfanelo kha Ndayotewa tshi tshi fha thendelo ya u swikelela mafhungo a muvhuso; na mafhungo mañwe na mañwe o farwaho nga muthu ane ṭoḏea u itela u shumisa kana u tsireledza pfanelo dziñwe na dziñwe. Ngeno Tshiteñwa 32(1) tsha Ndayotewa tshi tshi netshedza u phasiwa ha milayo ine ya ḏo ita uri pfanelo iyi i thome u shuma , nga u ṭhonifha, u tsireledza na u swikelelea ha pfanelo iyi.

Mulayo wa u ṭuṭuwedza u Swikelela Mafhungo, wa 2 wa 2000 (une u vhidzwa nga u pfi: **PAIA**” kana Mulayo nga iñwe nḏila), sa zwe wa khwiniswa, ndi mulayo wa lushaka we wa phasiwa ho sedzwa tshiteñwa 32(2) tsha ndayotewa.

Ndivho ya **PAIA**, ndi u ṭuṭuwedza mvelele ya u ita zwithu zwi khagala na u dzhia vhuḏifhinduleli nga zwiimiswa zwa tshitshavha na zwa phuraivethe. I ita izwo nga u ita uri pfanelo ya u swikelela mafhungo i thome u shuma na u ṭuṭuwedza tshitshavha tshine vhathu vha Afrika Tshipembe vha a kona u swikelela mafhungo u itela uri vha kone u shumisa na u tsireledza pfanelo dzavho nga vhuḏalo na u kona u swikelela zwipikwa zwa Afrika Tshipembe zwa dimokirasi zwa u vha khagala na u dzhenela.

Nyendedzi iyi ya **PAIA** yo bveledzwa u swikelela vhuḏifhinduleli ha Vhulanguli ha Zwamafhungo (“Vhulanguli”) nga fhasi ha Tshiteñwa 10 tsha **PAIA**, tshine tsha ṭoḏa Vhulanguli vhu tshi khwinisa na u ita uri Nyendedzi ire hone ye ya dzudzanywa nga Khomishini ya Pfanelo dza Vhathu ya Afrika Tshipembe i wanalea.

Nyendedzi iyi yo itelwa u vha tshishumiswa tsha u endedza, tshi sa konḏi u shumisa nahone tshine tsha swikelelea nga muthu muñwe na muñwe ane a khou ṭoḏa u swikelela pfanelo dziñwe na dziñwe dzo anganyelwaho kha Mulayo wa **PAIA** na Mulayo wa Tsireledzo ya Mafhungo a Vhuṅe wa 2013.

Adv Pansy Tlakula

MUDZULATSHIDULO WA ZWAVHULANGULI HA ZWAMAFHUNGO

¹ Ndayotewa ya Riphabuliki ya Afrika Tshipembe, 1996 (Mulayo No. 108 wa 1996)

MBETSHELWA

Nyendedzi iyi a i ruli mushumisi vhuḁifhinduleli ha u shumisa vhukoni hawe na ndondolo ho sedzwa ṭhodea na mbofho dzo rendelwaho nga mulayo muḁwe na muḁwe. Zwiḁwe hafhu, Nyendedzi iyi a i fhi tsivhudzo ya zwamulayo nahone a yo ngo itelwa u ima tshiimoni tsha **PAIA** kana Milayo yo ṅetshedzwaho nga fhasi ha **PAIA**.

1. MUTEVHE WA DZIABURIVESHENI NA DZIAKHURONIMI

CEO	Muofisiri Muhulwane wa Khorondanguli
CFO	Muofisiri Muhulwane wa Zwamasheleni
Constitution	Ndayotewa ya Riphabuliki ya Afrika Tshipembe, Mulayo wa vhu 108 wa 1996
DIO	Mufarisa Muofisiri wa Mafhungo
DoJ & CD	Muhasho wa Vhulamukanyi na Mveledziso ya Ndayotewa
IO	Muofisiri wa Zwamafhungo
Mirado	Murado wa Vhulangi ha zwamafhungo
Minista	Minista wa Vhulamukanyi na Mveledziso ya Ndayotewa
PAIA	Mulayo wa u Ṭuṭuwedza u Swikelela Mafhungo, wa vhuvhili (2) wa 2000 sa zwe wa khwiniswa
PAJA	Mulayo wa u Ṭuṭuwedza ya Vhulanguli ha Vhusimamilayo, wa 2000
PFMA	Mulayo wa Ndango ya Ndango ya Masheleni wa Vhu 1 wa 1999 sa zwe wa Khwiniswa zwone
POPIA	Mulayo wa tsireledzo ya Mafhungo a Vhuḁe wa vhu 4 wa 2013
Vhulanguli	Vhulanguli ha Zwamafhungo

2. MAIPFI A NDEME O ṬALUTSHEDZWAHO NGA TSHIVHUMBEO NA NḁILA INE ZWO LELUWA U A ḁIVHA

Ipfi	Ṭhalutshedzo
Mbadelo dza u Zwikelela	Mbadelo idzi dza u swikelela dzi badelwa nga muitakhumbelo kha tshiimiswa tshine vha khou humbela mafhungo u badela mbadelo dza u ṭoda na u ita khophi dza rekhodo dzine vha khou ṭoda.
Vhulangi	Muthu o fhiwaho maanda ndi muthu ane a khou ita khumbelo o imela muḁwe muthu nahone a vha o fhiwa thendelo yo tou ḁwalwaho

Maga a vhulangi	<p>Ndi tsheo yo dzhiwaho, kana yo balelwaho u dzhiwa nga</p> <p>(a) Tshiimiswa tsha muvhuso, musu:</p> <p>(i) tshi tshi khou shumisa maanḁa ho sedzwa Ndayotewa kana ndayotewa ya vunḁu; kana</p> <p>(ii) U shumisa maanḁa a tshitshavha kana u shuma mushumo wa tshitshavha u ya nga maga a mulayo muḁwe na muḁwe;</p> <p>(b) Muthu kana tshiimiswa tshi re na vhuḁifhinduleli lwa mulayo, hu si tshiimiswa tsha muvhuso musu tshi tshi khou shumisa maanḁa tshitshavhani kana u ita mushumo tshitshavhani ho sedzwa mbetshelwa dza maanḁa eneo dzine dza nga vha na masiandaitwa kha u kwama ppanelo dza muthu muḁwe na muḁwe zwine zwa dovha zwa vha na masiandaitwa twii kha mulayo, kana nḁa a mulayo.</p>
Muthu o fhiwaho Maanḁa	Muthu o fhiwaho maanḁa ndi muthu ane a khou ita khumbelo o imela muḁwe muthu nahone a vha o fhiwa thendelo yo tou ḁwalwaho.
Rekhodo dzi no wanala lwa othomethikhi	Hedzi ndi rekhodo dzine tshiimiswa tsha tshitshavha kana tsha phuraivethe tsha dzi ḁetshedza muitakhumbelo hu so ngo thoma ha ḁoḁwa a tshi ita khumbelo. Rekhodo idzi dzo sumbedzwa kha mutevhe u re kha “ḁivhadzo ya u anḁadza lu si lwa khombekhombe” dzine dzi tea u wanalea tshitshavha.
Muḁe wa data	Ndi muthu ane mafhungo a vhuḁe a mukwama.
Maḁuvha	Nga nḁa ha musu zwo sumbedziswa sa “ḁuvha ḁa mushumo” kha tshiteḁwa tsha PAIA , ḁuvha ḁi dziwa sa ḁuvha ḁi re kha khalenda. Musu vha tshi khou vhalela tshifhinga, ḁuvha ḁine khumbelo ya ḁanganedzwa ngaḁo a ḁi vhaliwi, nga murahu ha izwo hu vhaliwa ḁuvha ḁiḁwe na ḁiḁwe ho katelwa na maḁuvha a mafhelo a vhege khathihi na holodeni u swika ḁuvha ḁa u fhedzisela.
U balelwa u fha Phindulo	Arali ha sa wanwe phindulo kha khumbelo nga tshifhinga tsho tiwaho, hezwi zwi vhidzwa sa ‘U balelwa u fha Phindulo’
Fomo 2	Iyi ndi fomo yo randelwaho nga mulayo nahone i tea u shumiswa u ita khumbelo ya u swikelela mafhungo o farwaho nga tshiimiswa tsha tshitshavha kana tsha phuraivethe
Fomo 4	Iyi ndi fomo yo randelwaho lwa mulayo ine ya tea u shumiswa musu hu tshi khou itwa khaḁhululo kha tsheo nga tshiimiswa tsha tshitshavha kana tsha phuraivethe ho sedzwa khumbelo ya u swikelela mafhungo.

Nyendededzi

Nyendededzi iyi, yo itelwa u thoma u shuma ha tshiteńwa10 tsha **PAIA**, u ya nga khwiniso, hu tshi khou itelwa u thusa muthu ane a khou tama u shumisa pfanelo inwe na inwe yo anganyelwaho kha **PAIA** kana kha Mulayo waTsiredzo ya Mafhungo a Vhune, wa 2013.

Muofisiri wa Zwamafhungo

Muofisiri wa Zwamafhungo ndi muthu o fhiwaho maanda a u shuma na khumbelo dza **PAIA**. Hedzi ndi khethekanyo dza Muofisiri wa Mafhungo u ya nga tshiimiswa -

<p>Tshiimiswa tsha tshitshavha kana tshiimiswa tsha muvhuso (sa zwe tsha tsalutshedzwa kha Tshiteńwa 239 tsha ndayotewa)</p>	Muhasho wa Muvhuso ya Lushaka	Mulangi Muhulwane kana muthu o mu farelaho
	Vhulanguli ha Vundu	Tshoho ya Muhasho kana muthu o mu farelaho
	Masipala	Mulanguli wa Masipala kana muthu o mu farelaho
	Tshiimiswa tsha Tshitshavha sa zwe zwa sumbedzwa kha Shedulu 1, 2, 3A, 3B, 3C & 3D dza PFMA	Muofisiri muhulwane wa khorondanguli kana muthu o mu farelaho
<p>Tshiimiswa tsha phuraivethe</p>	Muthu o fhiwaho maanda nga mulayo	Mubindudzi woga ane a ita zwa zwamakwevho, vhubindudzi kana zwa phurofesheni, kha tshiimo tshenetshi fhedzi nahone a sa khou itela ene muńe fhedzi
	Vhufarisani	Muthu muńwe na muńwe a re tshipida tsha vhufarisani kana muthu muńwe na muńwe o fhiwaho maanda nga vhufariasani.
	Dzangano la Polotiki	Muthu o mu farelaho Murangaphanda wa lihoro la polotiki kana muthu muńwe na muńwe o fhiwaho maanda nga vhufariasani

Muofisiri wa Zwamafhungo

	Tshiimiswa tsho fhiwaho maanda lwa mulayo	<p>Muofisiri muhulwane wa khorondanguli kana Mulangi muhulwane kana muofisiri a re kha vhuimo vhu no lingana o fhiwaho maanda kana muthu o fhiwaho maanda nga muofisiri</p> <p>Khavha dzhiele nzhele: muofisiri muhulwane wa khorondanguli a nga tendela muthu muñwe na muñwe o fhiwaho maanda nga mulayo u vha Muofisiri wa Zwamafhungo wa Tshiimiswa tsha Phuraivethe.</p>
--	---	---

Mufarisa Muofisiri wa Zwafhungo

Mufarisa Muofisiri wa Zwafhungo ndi muthu a no shuma kana o nangiwo nga Muofisiri wa zwamafhungo wa tshiimiswa tsha tshitshavha u thusa muitakhumbelo nga u ita khumbelo ya mafhungo; nahone ndi ene ane hafhu Muofisiri wa Zwamafhungo a dovha hafhu a mu fha mañwe maanda a **PAIA**.

Kha vha dzhiele nzhele: U ya nga tshiteñwa 17(1) tsha **PAIA**, ndi tshiimiswa tsha tshitshavha fhedzi tshine tsha nga ta kana fha maanda Mufarisa muofisiri wa zwamafhungo ngeno Mulayo wa Tsireledzo ya Mafhungo a Vhuñe wa 2013 (**'POPIA'**) u a tendela u fhiwa maanda Mufarisa Muofisiri wa Zwamafhungo kha tshiimiswa tsha phuraivethe, u ya nga tshiteñwa 56(1).

Vhulanguli ha Zwamafhungo

Ofisi ya Vhulanguli ha zwamafhungo yo thomiwa, u ya nga tshiteñwa 29 tsha **POPIA**, u ðola na u kombetshedza u tevhedza **POPIA** khathihi na **PAIA**. Kha nyendedzi iyi musi hu tshi pfi Ofisi ya Vhulanguli ha Mafhungo na Vhulanguli ha hu ðo vha hu tshi khou ambiwa sa Vhulanguli.

Khañhululo ya nga ngomu Tshiimisiwani

Khañhululo ya nga ngomu tshiimisiwani ndi maitete a u hanedza tseo yo itiwaho ho sedzwa khumbelo ya **PAIA** kha tshiimiswa tsha tshitshavha, ine ya tea u khunyeledzwa hu saathu u itwa khaedu na Vhulanguli kana khothe yo teaho.

Tshiimiswa tsha Phuraivethe

Tshiimiswa tsha phuraivethe ndi muthu, khamphani kana tshiimiswa tshinwe na tshinwe tshi re na maanda lwa mulayo tshine tsha ita zwamakwevho, u vhubindudzi kana zwa phurofesheni, ho katelwa madzangano a poñotiki.

Ipfi**Thalutshedzo****Tshimiswa Tsha tshitshavha**

Tshimiswa tsha tshitshavha zwi amba muhasho wa muvhuso kana mushumi kana tshimiswa, tshi no khou ita mushumo wa tshitshavha. Fhedzi musi ho sedzwa khatululo ya tshimiswani, huñwe na huñwe hu ne ha pfi “tshimiswa tsha tshitshavha” ho shandukiswa hu vho pfi (Muvhuso”, u itela u thivhela ndaḁo ho sedzwa zwiimiswa zwa tshitshavha zwine maitele a khatululo ha zwi kwami.

Rekhodo

Rekhodo ndi mafhungo mañwe na mañwe o rekhodiwaho hu sa sedzwi tshivhumbeo, sa tsumbo, mañwalo o ñwalwaho, odio, zwadidzhithala kana vidio. Rekhodo ine ya khou humbelwa u bva kha tshimiswa tsha tshitshavha kana tsha phuraivethe, zwi amba rekhodo ine ya vha na tshimiswa hu si na ndavha uri ndi vhone vho itaho.

Ndaulo

PAIA i tendela Minista u netshedza ndaulo dzine dza tikedza Mulayo, dzine dzi tea u gandiswa kha gazethe ya muvhuso, nahone dzi tea u angaredza zwithu zwi no nga sa fomo ine ya tea u shumiswa na mbadelo dzine dza nga badelwa kha mañwe a maitele.

Tshimiswa tshi re na maandalanga

PAIA i shumisa ipfi “maandalanga a kwameaho” u talusa muthu a re kha Muvhuso wa Lushaka, Vundu na Wapo ane khatululo tshimiswani i tea u livhiswa khae, hune kanzhi ndi thoho ya tshimiswa tshenetsho o tholwaho lwa tshipolotiki (mushumo uyu u nga fhiwa muñwe muthu lwa tshipofisi).

3. ZWIDOMBEDZWA ZWA VHUṬUMANI ZWA VHULANGULI**Muofisiri wa Zwamafhungo****Muofisiri Muhulwane wa Khorondanguli:****Muthu a no tea u kwamiwa:****Imeili:**

Mr. Mosalanyane Mosala

Ms. Ntombizodwa Harrieth Rikhotso

NtoRikhotso@justice.gov.za**Mufarisa Muofisiri wa Zwamafhungo:****Imeili:**

Ms. Varsha Sewlal

VarSewlal@justice.gov.za**Diresi ya Fhethu:**

JD House, 27 Stiemens Street

Braamfontein

Johannesburg

2001

Diresi ya Poswo:

P.O. Box 31533

Braamfontein

Johannesburg

2017

Telephone:

010 023 5200

4. NDIVHO YA NYENDEDZI IYI YA PAIA

- 4.1 Ndivho ya nyendedzi iyi ndi u netshedza mafhungo ane a tōdeā nga muthu muñwe na muñwe ane a khou tama u shumisa pfanelo iñwe na iñwe ine yo anganyelwaho kha Mulayo wa u Tūtūwedza u Swikelela Mafhungo, wa 2 wa 2000 (**PAIA**) na Mulayo wa Tsireledzo ya Mafhungo a Vhūne wa 2013 ("**POPIA**"). Muthu muñwe na muñwe, hu si na ndavha ya tshidzulapo, a nga ita khumbelo ya u swikelela mafhungo nga fhasi ha **PAIA**.
- 4.2 Nyendedzi iyi i dō thusa muthu, ane a vhidzwa muñe wa data, uri a nga swikelela hani zwidodombedzwa zwawe zwa vhuñe u ya nga tshiteñwa 23 tsha **POPIA**. Nga fhasi ha **POPIA**, muthu kana muñe wa data u na pfanelo ya -
- 4.2.1 u hambela mudzhiavhuđifhinduleli, u kwhaṭhisedza, hu si na mbadelo, uri mudzhiavhuđifhinduleli o fara mafhungo a vhuñe avho na kana hai,
- 4.2.2 U hambela u bva kha mudzhiavhuđifhinduleli rekhodo kana ṭhalutshedzo ya mafhungo a vhuñe a muñe wa data o farwaho nga mudzhiavhuđifhinduleli, ho katelwa mafhungo a vhuñe a vhathu vha vhuraru vhoṭhe, kana khethekanyo dza vhathu vha vhuraru, vhane vha vha, kana vhe vha vha vha, tshi kona u swikelela mafhungo.
- 4.2.3 U hambela mudzhiavhuđifhinduleli u
- (a) khakhulula kana u thutha mafhungo a vhuñe a muñe wa data ane vha vha nao kana are fhasi ha ndango yavho ane a vha a si a vhukuma, a so ngo teaho, manzhi, a kale, a so ngo fhelelaho, a no khakhisa kana o wanwaho lu si lwa mulayo;
- (b) u tshinyadza kana u thutha mafhungo a vhuñe a muñe wa data ane mudzhiavhuđifhinduleli ha tshe na maanda a u vhea
- 4.3 Nyendedzi iyi i dō thusa muthu muñwe na muñwe u sumbedza uri a nga kona hani u hambela u swikelela rekhodo dzi no langwa nga **PAIA**. Nyendedzi iyi i dō thusa muitakhumbelo nga:
- 4.3.1 u pfesesa **PAIA**, mbuelo dzayo na tsiangane;
- 4.3.2 u guda maga a maitete a u ita khumbelo na tsivhudzo dza nyengedzedzo dza u ita uri maitete aya a vhe o leluwaho;
- 4.3.3 u guda tshaka dza mafhungo ane nga hambelwa vha tshi khou shumisa **PAIA**;
- 4.3.4 u pfesesa maitete ane muitakhumbelo a nga a shumisa u ita khaedu kha tsheo yo dzhiwaho nga khumbelo yawe;

4.3.5 U ðivhadzwa tshanduko dzine dza ðo vha hone kha **PAIA** musi **POPIA** i tshi thoma u shuma lwo khunyelelaho.

4.4 Nyendedzi iyi i ðo thusa vhatu u pfesesa uri vha nga ita hani khaedu kha zwa u ñea thendelo ya u swikelela rekhodo dzavho kana ñdila ya u dzhenela kha maitete a u swikelela rekhodo dzavho.

5. NGA HA PAIA

5.1 Pfanelo ya u swikelela mafhungo “ndi inwe ya ñdila dza khwine dza u tsireledza ndeme dza ndayotewa dza u vha khagala; u ita nga u fulufhedzea, u dzhenela ha nnyi na nnyi na vhuðifhinduleli”.² Ndeme dzo ambiwaho afha ñña dza Ndayotewa dzi nga si swikelelewe arali muvhuso u wone u woñe u no fara mafhungo ano kwama kushumele na tsho dzawo. Ngauralo u swikelela mafhungo a si zwa ndeme fhedzi kha u shuma nga ngona ha dimokirasi ine hu na u dzhenela ha nnyi na nnyi, zwi dovha hafhu zwa engedzedza fulufhelo ða vhatu kha muvhuso na u khwañhisedza ñdila ine wa tevhedza ngayo milayo. Inwe mbuelo ya pfanelo ya u swikelela mafhungo ndi ya uri zwi nyamisa zwiito zwa vhuada na tshandanguvho, na u shaya fulufhelo na mañwe maitete a si avhuði nga muvhuso.

5.2 Musi hu tsi khou ñwalwa Ndayotewa ya Afrika Tshipembe nga murahu ha miñwaha ya Muvhuso wa Tshiñalula nga vho 1990, madzangano manzhi na vhatu vhanzhi vho ita fulo ða uri hu dzheniswe vho na pfanelo ya u swikelela mafhungo. Ho vha hu na fulufhelo ða uri, u katela pfanelo iyi kha Mulayotibe wa Pfanelo zwi ðo ita uri zwiito zwivhi zwi no fana na Muvhuso wa Tshiñalula zwi si tsha dovha zwa itea, ngauri muvhuso na zwiimiswa zwa phuraivethe zwi tshi kombetshedzea u shuma nga ñdila ya vhuðifhinduleli na u vha khagala nga u ñetshedza mafhungo, nahone, a vha nga koni u ði sendeka ngauri ndi a tshiphiri. Zwo vhone ði ðiga ða ndeme ða u thusa u thoma mvelele ya u ombedzela ine ya ðo ita uri hu vhe na vhusaka ha vhuði vhubati ha vhatu na avho vha re na mañña. Kha miñwe ya milandu ya kale³ ye ya vha i tshi khou u sedza mbudziso ya uri muhwelelwa u na ndugelo ya u swikelela mafhungo oñe a re dokhethe i re na mapholisa, Vho Jones vho sumbedza vhuñhogwa ha izwi ho sedzwa:

“Ndivho - ndi u thivhela sisiteme ya kale ya vhulanguli, sisiteme ine zwo vha zwo lelutshela muvhuso u sa dzhia vhuðifhinduleli nga u hana u bvisela khagala mafhungo na musi a na vhuñmani na u shumisa kana u kandedza pfanelo dza vhatu dza muthu. Hezwi ndi zwithu zwi si zwavhuði zwo itelwaho u thivhela[...] Zwi sumbedza ñdila kwayo na u vha khagala zwa ñuñwedza fulufhelo nga tshitshavha kha vhulanguli ha zwithu zwa tshitshavha. Fulufhelo ði ndi tshinwe tsha zwiñalusi zwa tshitshavha tshine tsha khou langwa lwa dimokirasi hune ndayotewa ya dzhielwa ñña vhubuma.”

² Mulayo wa Vhulanguli wa Hoexter wa 94

³ 1994 (1) SACR 635 (E)

- 5.3 Tshitenwa 32 tsha Ndayotewa tshi tsireledza pfanelo ya u swikelela mafhungo o farwaho nga zwiimiswa zwa tshitshavha kana zwa phuraivethe. Tshitenwa 32 tshi dovha hafhu tsha sumbedza uri hu tea u phasiswa milayo ine ya ita uri pfanelo ya u swikelelwa mafhungo i thome u shuma nga u dodombedza ndila ine mafhungo u bva kha zwiimiswa zwa tshitshavha na phuraivethe a do wanala ngayo, na u dovha vha sumbedza tshiimo tshine tsha nga ita uri zwiimiswa zwa tshitshavha kana zwa phuraivethe zwa nga hana hu tshi swikelelwa mafhungo.
- 5.4 **PAIA** yo phasiswa u fhindula maanda a ndayotewa o bulwaho afho ntha, nahone wo thoma u shuma nga vhunzhi nga Thafamuhwe 2001. Mvulatswinga yayo i a tenda, mvelele ya “zwiphiri na ya u sa pfela vhuṭungu” ya musi hu saathu u swika dimokirasi, nahone i sumbedza uri tshipikwa tshithihi tsha **PAIA** ndi “u ṭuluwedza mvelele ya u bvisela khagala na vhuḍifhinduleli nga zwiimiswa zwa tshitshavha na zwa phuraivethe.”
- 5.5 **PAIA** yo itelwa uri muthu a thome u shumisa pfanelo dza u swikelela mafhungo na vhuḍifhinduleli. Yo itelwa u fha vhathu maanda a u shumisa mulayo, na u vha thusa u ita khumbelo ya u swikelela mafhungo nga ndila dzo fhambanaho. Muthu ha ṭodi axenḍe u ita khumbelo ya u swikelela mafhungo u ya nga **PAIA**.

6. ZWIPIKWA ZWA PAIA

- 6.1 Zwipikwa zwa **PAIA** a si u ima vhuimoni ha pfanelo dza ndayotewa, fhedzi i ita uri hu thome u shuma pfanelo dzi re kha tshitenwa 32 zwo di sendeka nga phimo yo teaho, nahone nga ndila ine ya nga thusa u linganyisa pfanelo dzothe dzi re kha Ndayotewa. I na fulufhelo ja u nga ṭuṭuwedza mvelele ya pfanelo dza vhuthu na maitete kwao a u netshedza zwikhala kha vhathu, kha sekhithara dza phuraivethe na sekhithara tsha tshitshavha. **PAIA** i khou ṭoda u ṭuṭuwedza u vha khagala, u dzhia vhuḍifhinduleli na vhulanguli ha vhuḍi nga zwiimiswa zwothe (zwa tshitshavha na zwa phuraivethe) nga u nea maanda vhathu uri vha kone u pfesesa pfanelo yavho ya u swikelela mafhungo, u i shumisa, na u dovha vha i sedzulusa na u kona u vha tshipiḍa tsha u dzhia tsheo dzine dza vha kwama.
- 6.2 Pfanelo ya u swikelela mafhungo ndi pfanelo ya ndayotewa ire na maanda vhukuma, ngauri i thusa vhathu u divha dziḥwe pfanelo. Muthu a nga i shumisa u thusa u ṭola na u swikelela ndisedzo ya tshumelo nga muvhuso, kana u swikelela rekhodo dza divha zwakale ine vha i funa.
- 6.3 Zwipikwa zwa **PAIA** ndi -
- 6.3.1 u fha mveledzwa kha pfanelo ya ndayotewa ya u swikelela
- 6.3.1.1 Mafhungo maḥwe na maḥwe o farwaho nga Shango; na
- 6.3.1.2 Mafhungo maḥwe na maḥwe o farwaho nga muḥwe muthu nahone a vha a tshi khou ṭodea u itela u shumisa kana u tsireledza pfanelo dziḥwe na dziḥwe.

- Thodea ine ya elana na u tsireledza pfanelo yo di sendeka kha pfanelo dza mafhungo o farwaho nga zwanda zwa phuraivethe. Zwiimiswa zwa phuraivethe a zwi ngo vhofohiwa nga maga manzhi u vha khagala zwi tshi vhambedzwa na zwiimiswa zwa tshitshavha. Sekhithara dza phuraivethe dzi na pfanelo dza u vhulunga mafhungo adzo dzone dzine nga ndani ha musi mafhungo ayo a tshi khou thodea u itela u tsireledza pfanelo.
- **PAIA** i a tenda, u ya nga tshitehwa (8)1 uri, tshiimiswa tshi nga vha tsha "tshitshavha" kana "phuraivethe u itela Mulayo ho sedzwa uri rekhodo ine ya khou thodea "i na vhushaka na u shumisa maanda kana kushumele kwa mushumo sa tshiimiswa tsha tshitshavha kana sa tshiimiswa tsha phuraivethe."

6.3.2 I fha iyo pfanelo u thoma u shuma -

6.3.2.1 zwo di sendeka nga phimo yo teaho, ho katelwa, fhedzi hu so ngo tou sedzwa phimo fhedzi, phimo dzo tou itelwa u tsireledza zwiphiri, zwidzumbwe zwa vhubindudzi na vhulanguli ha vhukuma, ha vhu di nahone ha khwine nga ndila i no pfa dza.

6.3.2.2 Nga ndila ine ya linganyisa pfanelo iyo na dzihwe pfanelo ho katelwa na pfanelo dzi re kha Mulayotibe wa Pfanelo kha Ndimba 2 ya Ndayotewa.;

6.3.3 u itela u thoma u shuma ha mbofho dza ndayotewa dza Shango kha u tshutshedza mvelele ya pfanelo dza vhuthu na maitete kwao a u netshedza zwikhala kha vhathu, nga u katela zwiimiswa zwa tshitshavha na zwa phuraivethe kha u tshutshedza ipfi "muitakhumbelo", na u vha tendela, ho katelwa na vha hwe, u swikelela mafhungo u bva kha zwiimiswa zwa phuraivethe musi vho tevhedza thodea nga dza mulayo uyu, ho katelwa vhu difhinduleli ho engedzedzwaho kha zwi hwe zwiimiswa zwa tshitshavha u shuma vho sedza madzangalelo a tshitshavha kha dzi hwe nyimele;

6.3.4 U thoma maitete kana maga a u tou di nangela kana a si a khombekhombe a u ita uri pfanelo dzi thome u shuma nga ndila ine ya ita uri muthu a kone u swikelela rekhodo dza zwiimiswa zwa tshitshavha na zwa phuraivethe nga ndila yo leluwaho, zwi sa duri na u konadzea hu so ngo shumisa nungo nanzhi;

6.3.5 nga u angaredza, u tshutshedza u vha khagala, vhu difhinduleli na vhulanguli ha khwine nga zwiimiswa zwothe zwa tshitshavha na zwa phuraivethe ho katelwa, fhedzi zwi si zwone zwi zwothe, u fha maanda na u funza muthu mu hwe na mu hwe. -

6.3.5.1 u pfesesa pfanelo dzavho u ya nga Mulayo u itela uri vha kone u shumisa pfanelo dzavho ho sedzwa zwiimiswa zwa tshitshavha na zwa phuraivethe;

6.3.5.2 pfesesa mushumo na mashumele a zwiimiswa zwa tshitshavha; na

6.3.5.3 U sedzulusa nga ndila yone, na u dzhenela kha, u dzia tsheo nga zwiimiswa zwa tshitshavha zwine zwa kwama pfanelo dzavho.

6.4 Mulayo wa u Tutuwedza u Swikelela Mafhungo wo Khwiniswaho, 2019

6.4.1 U ya nga vha **Voutu yanga ndi ya ndeme NPC na Minista wa tshumelo ya Vhulamukanyi na Tshumelo dza Ndulamiso na [2018] ZACC 17**; Khothe ya Ndayotewa yo sumbedza uri “ shango li na vhudifhinduleli u bva kha u vhaliwa nga ndila yone ha tshiteŋwa 32,19 na 7(2) tsha ndayotewa u ita zwithu nga ndila ine zwa konadzea u fha thalutshedzo na maitele a no pfa dza kha pfanelo ya u swikelela mafhungo na u khetha. Vhunzhi havho vho dovha vha sumbedza uri izwi zwo tou ralo ngauri u shumisa pfanelo ya u khetha zwi tea u vha khetho ine muthu a vha a na ndivho, nahone hu na vhumani vhuhulu vhukati ha u shumisa pfanelo ya u khetha na pfanelo ya u swikelela mafhungo. Na uri” arali hu si na u swikelela ha mafhungo, vhukoni ha vhadzulapo ha u ita tsheo dza polotiki dzo itwaho nga vhudifhinduleli na u dzhenela nga ndila kwao zwi vha zwo sedzelwa fhasi”. Khothe ya ndayotewa yo khwaŋhisedza uri zwo khakhea ho sedzwa ndayotewa ya kombetshedza Phalamennde uri i khwinise **PAIA** na u dzhia maŋwe maga o teaho ane nga netshedza mafhungo, u tsireledza na ita uri zwi leluwe u swikelela mafhungo nga ha u lambedzwa nga mavheleni mahoro a polotiki kana nkheteni o di imisaho a tshifhinga tsha miŋwedzi ya 18.

6.4.2 U ya nga khatulo i re afho ntha ya khothe ya ndayotewa, Muphuresidennde nga dzi, 3 dza Fulwana 2019, vho saina Mulayo wa u Tutuwedza u Swikelela ha Mafhungo wo Khwiniswaho, wa 2019 (Mulayo wo Khwiniswaho wa **PAIA** wa 2019).⁴ Mulayo wo Khwiniswaho wa **PAIA** wa 2019 u katela lihoro la polotiki kha thalutshedzo ya zwiimiswa zwa phuraivethe, zwine zwa amba uri murangaphanda wa lihoro kana muthu muŋwe na muŋwe u newaho maanda nga murangaphanda ndi muofisiri wa zwamafhungo kana thoho. Mulayo wo Khwiniswaho wa **PAIA** wa 2019 u ita uri ho swikelelwe vho na rekhodo dza lihoro lingwe na lingwe la polotiki.

6.4.3 Mulayo wo Khwiniswaho u lavhelela uri mafhungo a u netshedzwa masheleni lihoro la polotiki kana nkheteni o di imisaho nga ethe a rekhodiwe, u vheiwa nahone a kone u wanalea.

6.4.4 U ya nga tshiteŋwa 52A tsha Mulayo wo Khwiniswaho wa **PAIA** wa 2019, thoho ya lihoro la polotiki u tea u sika na vhea rekhodo dza ndambedzo dzi no fhira tshikalo tsho tiwa, tsha **R100 000.00**, dze dza netshedzwa lihoro kha nwha muŋwe na muŋwe wa muvhalelano na dzina la vhathu kana zwiimiswa zwo netshedzaho ndambedzo iyo. Thoho ya lihoro la polotiki i fanela u ita uri rekhodo dzi kone u wanala nga kotara, sa zwe randelwa; na u vhulunga rekhodo dza miŋwaha i no swika mitanu nga murahu ha u itwa ha iyi rekhodo.

⁴ Mulayo wa u Tutuwedza u Swikelela Mafhungo wo Khwiniswaho, Wa. 31 wa 2019

6.4.5 Naho Mulayo wa U n̄etshedzwa Masheleni Lihoro la Połotiki, u tshi a kombetshedza u bvisela khagala kha Khomishini ya Dzikhetho lwa, Mulayo wo Khwiniswaho wa **PAIA** wa 2019 u engedzedza na pfanelo ya u swikelela, rekhodo dza ndambedzo i no fhira **R100 000.00** kha muthu muñwe na muñwe, dze dza n̄ewa lihoro la połotiki.

6.5 Miñwe milayo ine ya tsireledza pfanelo ya u swikelela mafhungo

Mulayo wa **PAIA** u wanala vho kha vhupo hoñhe ha zwamulayo, hune wo itelwa u sika “mvelele ya u țalutshedza”. Hu tshi khou sedzwa izwi, Mulayo wa **PAIA** uri, mulayo muñwe na muñwe une wa fha muthu tshikhala tsha u swikelela mafhungo hu si na vhuđifhinduleli vhunzhi nga nnda ha **PAIA**, u nga shumiswa⁵.

6.5.1 Mulayo wa Dzikhamphani 71 wa 2008

6.5.1.1 Tshiteñwa 26(1) tsha Mulayo wa Dzikhamphani tshi n̄etshedza muthu ane o fara kana u na madzangalelo kha tzedzuluso dziñwe na dziñwe dzo n̄etshedzwaho nga khamphani ire na mbuelo, kana ane a vha murađo wa khamphani i sa shumeli malamba, pfanelo ya u țola na u ita khophi nga mahala nga u țola honoho kana u badela mbadelo dzi sa fhiri nda n̄thesa dza u ita khophi dza mafhungo eneo a khamphani.

6.5.1.2 U ya nga tshiteñwa 26(7)(b) tsha Mulayo wa Dzikhamphani (Mulayo 2 wa 2000), “pfanelo dza u swikelela mafhungo dzine dza sumbedzwa kha tshiteñwa itshi ndi nyengedzedzo kha, hu si u tshintsha, pfanelo iñwe na iñwe ine muthu a nga vha e nayo ya u swikelela mafhungo u ya nga Mulayo wa u Tuțuwedza u Swikelela Mafhungo , 2000(Mulayo 2 wa 2000)

6.5.2 Mulayo wa U Lambedza nga Masheleni Lihoro la Połotiki Mulayo, 2018 (Mulayo 6 wa 2018)

6.5.2.1 Mulayo wa u n̄etshedzwa ha masheleni Mahoro a połotiki wo thoma mutheo wa zwa mulayo u re na vhutevheleli ha u n̄etshedzwa masheleni lwa phuraivethe kha mahoro oñhe a połotiki o đĩ n̄walisaho, ane a nga vha a khou imelelwa kha vhusimamilayo ha lushaka kana ha vunđu kana vhu si ha lushaka kana ha vunđu. Hezwi zwi katela tshikalo tsho vheiwaho tsha tshiko, tshivhalo, na mushumo wa masheleni o lambedzwaho.

6.5.2.2 U vhona uri hu na u bvela khagala na vhuđifhinduleli, mahoro a połotiki a tea u bula ndambedzo dzoñhe dzo waniwaho dzi re n̄ña ha tshikalo tsha **R100 000.00** kha Khomishini ya Dzikhetho tshifhinga tshoñhe miñwedzi miraru miñwe na miñwe (kathihi na nga tshifhinga tsha u ya khethoni).

⁵ Tshiteñwa 2(1) tsha PAIA

- 6.5.2.3 Muthu muñwe na muñwe kana dzangano liñwe na liñwe vho itaho ndambedzo luthihi kana nga zwiṭuku zwiṭuku ine ya fhira **R100 000.00** kha lihora la polotiki nga ñwaha vha tea u vhiga ndambedzo iyo kha khomishini ya Dzikhetho hu vhatu u fhira maḍuvha a 30 a u ita ndambedzo iyo kana hu saathu u fhira maḍuvha a 30 ndambedzo i no khou fhiwa nga zwiṭuku zwiṭuku ya paḍa **R100 000.00**.
- 6.5.2.4 Tsha u fhedzisela, Mulayo wa U netshedza Masheleni Lihoro la Polotiki u ñea vhuḍifhinduleli Khomishini ya Dzikhetho u anḍadza ndambedzo dzo vhwahwaho nga mahoro a polotiki miñwedzi miraru miñwe na miñwe na u vhiga nga ñwaha Phalamenndeni ndambedzo dzothe dzo ñewaho mahoro a polotiki nga ñwaha.
- 6.5.3 Mulayo wa Tsireledzo ya Mafhungo a Vhune wa 2013
- 6.5.3.1 Tshiteñwa 23 tsha **POPIA** tshi netshedza muñe wa data pfanelo ya u swikelela mafhungo a vhune o farwaho nga mudziavhuḍifhinduleli, ho katelwa mafhungo a vhune a vhatu vha vhuraru vhothe, kana khethekanyo dza vhatu vha vhuraru, vhane vha vha, vhe vha vha vha, tshi kona u swikelela mafhungo.
- 6.5.3.2 Hezwi zwi amba uri naho u swikelela rekhodo dzine dza vha na mafhungo a vhune nga ha muitakhumbelo zwi so ngo angaredzwa kha **PAIA** u ya nga Tshiteñwa11(2), muñe wa data a nga humbela -
- 6.5.3.2.1 u swikelela mafhungo awe a vhune ; na/kana
- 6.5.3.2.2 Mafhungo a vhune a vhatu vha vhuraru vhothe, na/ kana khethekanyo dza vhatu vha vhuraru vhane vha vha, kana vhe vha vha, vha tshi kona u swikelela mafhungo.
- 6.5.3.2.3 khakhulula kana u thutha mafhungo a vhune a muñe wa data ane vha vha nao kana are fhasi ha ndango yavho ane a vha a si one, a so ngo teaho, manzhi, a kale, a so ngo fhelelaho, a no khakhisa kana o wanwaho lu si lwa mulayo;
- 6.5.3.2.4 u tshinyadza kana u thutha rekhodo ya mafhungo a vhune a muñe wa data dzine mudziavhuḍifhinduleli ha tshe na maanḍa a u vhea
- 6.5.3.3 Mudziavhuḍifhinduleli a nga hana u bvisela khagala mafhungo a vhune o humbelwaho, u ya nga maga a u hana u swikelela rekhodo sa zwe a sumbedzwa kha phara 19.4 i re afho fhasi.

6.5.4 Mulayo wa U ṭuṭuwedza Vhulanguli ha Vhusimamilayo wa vhu 3 wa 2000

- 6.5.4.1 Muñwe wa milayo u ne wa tea u dzielwa n̄tha musu vha tshi khou sedza u swikelela mafhungo ndi Mulayo wa U ṭuṭuwedza Vhulanguli ha Vhusimamilayo (**PAJA**). **PAJA** u ita uri pfanelo ya maitete a vhulanguli i vhe lwa mulayo, yo teaho nahone hune maitete a hone a vha kwao na pfanelo ya u tou ñwala zwiitisi zwa maga a vhulanguli sa zwe zwa anganyelwa nga tshiteñwa 33(2) tsha Ndayotewa.⁶
- 6.5.4.2 U ya nga tshiteñwa 5(1) tsha **PAJA** muthu muñwe na muñwe ane pfanelo yawe yo kwamea zwinzhi nahone nga n̄dila i no vhavha nga maitete a vhulanguli, u tea u humbela vhulanguli u mu fha zwiitisi hu saathu u fhira maḁuvha 90 nga murahu ha musu o ḁivha nga maga ayo kana tshifhinga tshi pfadzaho tsha u lavhelelwa uri u tea u vha a tshi ḁivha nga nga maga ayo. Mulanguli ane khumbelo yo itwa khae u tea u fhindula hu saathu u fhira maḁuvha a 90 ngamurahu ha musu o wana khumbelo, u tea u fha muthu onoyo zwivhangisi zwi no pfadza zwa maga a vhulanguli nga u tou ñwala.

7. U THOMIWA HA VHULANGULI HA ZWAMAFHUNGO

- 7.1 U vhona uri hu ṭuṭuwedzwe na u khwinisa zwipikwa zwa **PAIA**. U itela u ṭuṭuwedza na u khwinisa zwipikwa zwa **PAIA**, u itela u thoma u shuma ha pfanelo ya u swikelela mafhungo nga n̄dila ine ya ita uri muthu a wane rekhodo dza zwiimiswa zwa tshitshavha na zwa phuraivethe nga n̄dila yo leluwaho, zwi sa ḁuri nga n̄dila yo leluwaho, Vhulanguli ha mafhungo (“Vhulanguli”) ho thomiwa u ya nga tshiteñwa 39 tsha **POPIA**.
- 7.2 U itela uri hu tevhele maitete a vhulanguli a sa konḁi nahone a sa ḁuri musu hu tshi khou itwa khumbelo ya u swikelela mafhungo, u ita mbilahelo kha Vhulanguli na khothe zwi tea u vha zwi tshi tou vhofha.
- 7.3 **POPIA** i khwinisa mushumo wa **SAHRC** ho sedzwa maanḁa a **PAIA**. U bva nga dzi 30 dza June 2021, mishumo yoṱhe ya **SAHRC**, sa zwe zwa dodombedzwa kha **PAIA**, i ḁo netshedzwa Vhulanguli, vhune ha dovha hafhu ha vha na maanḁa a u kombetshedza o engedziwaho.
- 7.4 Naho **SAHRC** i tshi ḁo isa phanda na u ita mushumo wayo nga u angaredza wa vhuḁifhinduleli kha ndayotewa wa u ṭuṭuwedza, u tsireledza na u ṱola pfanelo dzi re kha Mulayotibe wa Pfanelo, **SAHRC** na Vhulanguli vha ḁo shumisana.

⁶ Muthu muñwe na muñwe ane pfanelo dzawe dzo kwamea nga maga a vhulanguli na pfanelo ya u ñewa zwiitisi nahone zwo tou ñwaliwaho.

8. MUSHUMO WA VHULANGULU HA ZWA MAFHUNGO

- 8.1 Vhulanguli vhu na mushumo wa ndeme u ya nga **PAIA**. Vhulanguli ho fhiwa maanda nga **PAIA**, nga fhasi ha Tshipiḽa 4, Ndimā 1A na Tshipiḽa 5 na zwiḽwe zwiḽiḽa, u
- 8.1.1 tsireledza pḽanelo ya u swikelela mafhungo na u thusa tshitshavha kha u shumisa **PAIA** nga ḽḽila ine zwi a konadzea u ita nga u ralo.
- 8.1.2 u ḽola na u vhona uri **PAIA** i khou shumisiwa nga zwiimiswa zwa tshitshavha na zwaphuraivethe (hune zwi katela u ḽuḽuwedza ḽḽila dza khwine dza u vhona uri mafhungo a ya wanala tshifhinga tshoḽhe.) u ḽuḽuwedza
- 8.1.3 u ita themendelo u itela u khwaḽhisa **PAIA**, na
- 8.1.4 U vhiga nga ḽwaha Phalamenndeni
- 8.2 Tshiteḽwa 77C(1) na (2) tsha **PAIA** fha mbetshelwa dza maanda, vhuḽifhinduleli na mishumo ya Vhulanguli, kha -
- 8.2.1 U sedzulusa mbilahelo yo itwaho na Vhulanguli nga ḽḽila dzo randelwaho;
- 8.2.2 u fhirisela mbilahelo kha Komiti ya Khwaḽhisedzo ya Vhutevhedzeli ye ya thomiwa u ya nga tshiteḽwa 50 wa **POPIA**; kana
- 8.2.3 and u dzia tsheo, u ya nga tshiteḽwa 77D, ya u thusa u dzhia maga kha mbilahelo kana, musi mulandu u tshi nga ḽoḽa maḽwe maga u ya nga mbilahelo, na
- 8.2.4 U shuma, he zwa tea, sa mukonanyi u ya nga yeneyo mbilahelo hu tshi khou tevhedzwa maga o randelwaho.
- 8.3 Vhulanguli vhu nga , ho sedzwa tshiteḽwa 77H(1) tsha **PAIA**, nga hone vhuḽe kana nga khumbelo nga, kana ho imela muofisiri wa mafhungo kana ḽhoho ya tshiimiswa tsha phuraivethe kana muthu muḽwe na muḽwe u ita ḽhoho ya u ḽhaḽhuvha arali tshiimiswa tsha tshitshavha kana tsha phuraivethe tshi tshi khou tevhedza ngauangaredza na mbetshelwa dza **PAIA** ho sedzwa mbekanyamaitele na maitete a u shuma dzazwo.
- 8.4 Vhulanguli ho ḽewa maanda, u ya nga tshiteḽwa 77F tsha **PAIA**, u shumisa maitete nga ḽḽila ya khwinesa u lwela u swikelela thandululo ya mbilahelo, arali zwi tshi vhone u bva kha mbilahelo kana dziḽwe phindulo dzo tou ḽwalwaho dzi no elana na zwenezwo uri zwi a konadzea u tandulula mbilahelo. Hezwi zwi amba uri Vhulanguli vhu nga thusa vhathu u tandulula phambano dzavho, arali hu na mbilaelo yo iswaho kha vhulanguli, nga nda ha musi vho tou dzia tsheo nga vhone vhane u ita ḽhaḽhuvho, sa zwe zwa sumbedzwa kha phara 8.3 ire afho ḽḽha.

9. U ITA KHUMBELO YA REKHODO

Kha vha sedze tshati ya maga a maitete kha phara 27 ire afha fhasi, nga ha uri vha nga ita khumbelo ya u swikelela rekhodo hani.

9.1 U thoma: **Bugupfarwa (Manyuwala) ya PAIA**

- 9.1.1 Naho iyi Nyendedzi yo gandiswa u itela u thusa tshitshavha u bva kha masia othe u shumisa pfanelo yavho ya ndayotewa ya u swikelela mafhungo, hu na zwiwe zwiko zwa mafhungo zwine zwa nga thusa vho muthu kha u ita khumbelo ya rekhodo. **PAIA** i toda uri zwiimiswa zwatshitshavha zwothe, na zwiimiswa zwa phuraivethe, zwi ite na Bugupfarwa ya **PAIA** na u ita uri i wanale⁷.
- 9.1.2 Nyendedzi ya **PAIA** ndi tshithu tsha u thoma tshine tsha tea u vhaliwa musi muthu muwe na muwe a saathu u dzhia maga a u swikelela mafhungo kana rekhodo dza tshiimiswa tshenetsho,
- 9.1.3 Kha vhuvha hayo ha mutheo, Nyendedzi ya **PAIA** ndi ya ndeme u itela u:
 - 9.1.3.1 sedza mbumbo ya rekhodo ine ya nga vha yo no vha hone ha vha hu si na thodea ya u ita khumbelo ya **PAIA** ya foma
 - 9.1.3.2 Pfesesa uri vha nga ita khumbelo ya u swikelela mafhungo a re ne tshiimiswa nga ndila de.
 - 9.1.3.3 swikelela zwidombedzwa zwa vhumani zwo teaho zwa muthu ane a thusa tshitshavha u swikelela rekhodo dzine vha khou dzi toda.
 - 9.1.3.4 divha maga a u thivhela a re hone tshiimswani tshine rekhodo dza khou humbelwa khatsho musi hu saathu u kwamiwa Vhulanguli kana Khothe;
 - 9.1.3.5 divha thalutshedzo dza tshumelo dzi re hone kha mirado ya tshitshavha u bva kha tshiimiswa na uri vha nga swikelela nga tshumelo idzo;
 - 9.1.3.6 divha arali tshiimiswa tshi tshi nga kona u vha netshedza mafhungo a vhone, ndivho ya u netshedza mafhungo a vhone na thalutshedzo ya khethekanyo ya vhatodi wa data kathihi na ya mafhungo kana khethekanyo ya mafhungo a re na vhumani zwo;
 - 9.1.3.7 divha arali tshiimiswa tshi na pulane ya u fhisela kana u netshedza zwidombedzwa zwa vhone nda ha Riphabuliki ya Afrika Tshipembe,

⁷ Tshiterwa 14 na Tshiterwa 51 tsha PAIA

- 9.1.3.8 Divha arali tshiimiswa tshi na maga a tsireledzo o fanelaho u vhona uri mafhungo ane a khou a tshimbidza ndi a tshiphiri, ndi one nahone tshi nao.

9.2 Bugupfarwa dza PAIA vha nga dzi wana ngafhi?

9.2.1 Bugupfarwa ya PAIA ya zwiimiswa zwa tshitshavha

- 9.2.1.1 Zwiimiswa zwa tshitshavha zwi tea u ita uri bugupfarwa ya PAIA i vhe hone nga ndila yo leluwaho nahone nga nyambo dzi ne dza nga swika tharu⁸.

9.2.1.2

Nahone, vha tea u ita uri khophi dza Bugupfarwa ya PAIA dzi vhe hone nahone nga mahala, nga nnda ha musu ho humbelwa khophi yo tou gandiswaho

9.2.1.2.1 kha lubivhisialwa tshiimiswa tsha tshitshavha;

9.2.1.2.2 ofisini khulwane ya tshiimiswa tsha tshitshavha uri i kone u vhaliwa nga tshitshavha nga tshifhinga tsha mushumo;

9.2.1.2.3 arali muthu a tshi khou toḡa khophi yo gandiswa, tshiimiswa tsha tshitshavha tshi tea u ita khophi, fhedzi tshi nga humbela mbadelo dzi no pfadza dza u ita khophi iyo.

9.2.1.3.4 Kha Vhulanguli arali vho i humbeliwa

9.2.2 Bugupfarwa ya zwiimiswa zwa phuraivethe

- 9.2.2.1 Zwiimiswa zwa phuraivethe zwi tea u ita uri bugupfarwa ya PAIA⁹ i vhe hone nga ndila yo leluwaho nahone a hu na thodea ya uri i vhe hone nga nyambo dzi no fhira nthihi, kana nga luambo lwo tiwaho, fhedzi hu tūtūwedzwa uri bugupfarwa dza zwiimiswa zwa phuraivethe dza PAIA dzi vhe nga luisimane. Arali tshiimiswa tshi khou netshedza tshumelo vhunzhi ha vhatu vha so ngo wanaho pfunzo ya fomaḷa, hu tūtūwedzwa uri bugupfarwa ya tshiimiswa tshenetsho i tea u vha vho na nga luḡwe luambo lwa tshiofisi.

- 9.2.2.2 Nahone, vha tea u ita uri khophi dza Bugupfarwa ya PAIA dzi vhe hone nahone nga mahala¹⁰, nga nnda ha musu ho humbelwa khophi yo tou gandiswaho

9.2.2.2.1 kha lubivhisialwa tshiimiswa tsha phuraivethe

9.2.2.2.2 fhethu ha ndeme ha u shumela ha tshiimiswa tsha phuraivethe uri i kone u vhaliwa nga tshitshavha nga tshifhinga tsha mushumo;

⁸ Tshitenwa 14(1) tsha PAIA

⁹ U ya nga tshitenwa 51 tsha PAIA

¹⁰ Tshitenwa 51(3) tsha PAIA

9.2.2.2.3 arali muthu a tshi khou tōḁa khophi yo ganḁiswa, tshiimiswa tsha phuraivethe tshi tea u ita khophi, fhedzi tshi nga hambela mbadelo dzi no pḁadza dza u ita khophi iyo.

9.2.2.2.4 Kha Vhulanguli arali vho i humbeliwa

9.2.3 Minista wa Tshumelo ya Vhulamukanyi na Ndayotewa vha na maanḁa u rula¹¹ zwiḁwe zwa zwimiswa zwa phuraivethe kana khethekanyo dza zwimiswa zwa phuraivethe vhuḁifhinduleli ha ita bugupfarwa. U bva zwino u swika nga dzi **31 dza Nyendavhusiku 2021**, minista vho rula zwiimiswa¹² zwoḁthe zwa phuraivethe nga nḁa ha khamphani iḁwe na iḁwe ine -

- (a) a si khamphani ya phuraivethe sa zwe zwa ḁaluswa kha tshiteḁwa 1 tsha Mulayo wa Dzikhamphani,wa 2008 (Mulayo 71 wa 2008)
- (b) ndi khamphani ya phuraivethe sa zwe zwa ḁaluswa kha tshiteḁwa 1 tsha Mulayo wa Dzikhamphani,wa 2008 (Mulayo 71 wa 2008) une wa shuma kha sekhithara iḁwe na iḁwe ye ya bulwa kha kholumu ya u thoma ya shedulu ya Nḁivhadzo iyi nahone -
 - (i) i na vhashumi vha 50 kana vha no fhira mishumoni yavho; kana
 - (ii) i tshi ita masheleni nga ḁwaha ane a lingana na kana u fhira mbalo yo teaho yo buliwaho kha kholumu 2 kha thebulu i re afho fhasi,

U bva kha u ita bugupfarwa ye ya anganyelwa kha tshiteḁwa 51(1) tsha Mulayo wo ambiwaho u thoma u swika miḁwedzi ya rathi(6) u bva dzi **1 dza Fulwana u swika dzi 31 dza Nyendavhusiku 2021:-**

Nḁowetshumo	Mbuelo dza ḁwaha
Vhulimi	R 6 million
Zwa migodi na vhubwa matombo	R 22.5 million
Zwa Mamaga	R 30 million
Zwa Muḁagasi, Gese na Maḁi	R 30 million
Zwa Vhufḁaḁi	R 15 million
Tshumelo dza Tshitshavha, dzo Khetheaho na dza vhuḁe	R 45 million
Holosele ya u vhambadza, Mazhendedzi a zwa Vhuvhambadzi na Tshumelo dza vhushumisani	R 75 million
Zwanḁisedzo ya Zwiḁiwa, Vhudzulo na maḁwe makwevho	R 15 million
Vhuendi, U vhulunga thundu na Vhudavhdzani	R 30 million
Tshumelo dza Masheleni na Vhubindudzi	R 30 million
Tshumelo dza Tshitshavha, dzo Khetheaho na dza vhuḁe	R 15 million

¹¹ Tshiteḁwa 51(4) Tsha PAIA

¹² Gazethe ya Muvhuso ya: 39504, ya dzi 11 dza Nyendavhusiku 2015

- 9.2.4 U ya nga ndeme ya t̄hōdeā dza mulayo dza u ita bugupfarwa ya **PAIA**, nga maan̄da khwiniso ¹³ya tshiteñwa 51 tsha **PAIA** (we wa thoma u shuma nga dzi 30 dza Fulwi 2021),hune ho engedzwa phimo ya mafhungo ane a tea u katelwaho kha bugupfarwa u itela u katela mafhungo a re na vhushaka na **PAIA**, zwiimiswa zwa phuraivethe a zwi tsha ḡo rulwa vhuḡifhinduleli ha u ita bugupfarwa ya **PAIA**. Ngauralo u bva nga dzi **1 dza Phando 2022** tshiimiswa tshinwe na tshinwe tsha phuraivethe kana tsha tshitshavha tshi tea u vha tshi na bugupfarwa yatsho, sa zwe zwa randelwa nga phara 9.2.2.2 ire afho n̄tha.
- 9.2.5 U rulwa ha khamphani dza phuraivethe kha vhuḡifhinduleli ha u ita bugupfarwa ya **PAIA** a zwi ruli khamphani dza phuraivethe dzenedzo kha u tevhedza **PAIA**. Hezwi zwi amba uri muthu muñwe na muñwe a nga rumela khumbelo ya u swikelela mafhungo na kha zwiimiswa zwa phuraivethe zwo rulwaho. U rulwa zwi tou amba uri khamphani dzenedzo a dzi tei u ita bugupfarwa ya **PAIA**.
- 9.2.6 Kha vha humbule vho, uri a zwiimiswa zwoḡthe zwa phuraivethe zwine zwa vha dzikhamphani, sa vhunga t̄halutshedzo ya tshiimiswa tsha phuraivethe i tshi katela na muthu o fhiwaho maan̄da nga mulayo, mubindudzi woga na vhuḡarisani. Fhedzi, ndi zwa ndeme uri vha sedze lubuvhisia lwavho sa vhunga dziñwe Khamphani dzi tshi ita bugupfarwa ya **PAIA** hu si ndavha na tshivhalo tsha vhashumi kana mbuelo dza ñwaha.
- 9.3 u an̄dadza lu si lwa khombekhombe na u wanala ha dziñwe rekhodo lwa othomethikhi
- 9.3.1 Dzirekhodo dzi no wanala lwa othomethikhi ndi rekhodo dzine tshiimiswa tsha tshitshavha kana tsha phuraivethe tsha ḡo dzi ñetshedza hu si na t̄hōdeā ya uri muitakhumbelo a rumele khumbelo ya **PAIA** (nga mañwe maipfi, muthu a nga dzi humbela a songo thoma a ḡadza Fomo 2)
- 9.3.2 Muofisiri wa Zwamafhungo wa tshiimiswa tsha nnyi na nnyi u tea, ho sedzwa tshiteñwa15(1) tsha **PAIA**, u ita uri mutevhe kana khethekanyo dza rekhodo dzi no wanala lwa othomethikhi u wanale, sa zwe zwa randelwa kha phara 9.3.4 i re afha fhasi.
- 9.3.3 Rekhodo dzi no wanala lwa othomethikhi dza tshiimiswa tsha phuraivethe dzi nga dovha dza itwa uri dzi wanale, u ya nga tshiteñwa 52(1) tsha **PAIA**, fhedzi hu si lwa khombekhombe u ya nga phara 9.3.4 ire afho fhasi.
- 9.3.4 T̄halutshedzo ya khethekanyo ya rekhodo dzi no wanala lwa othomethikhi i tea u vha hone
- (a) kha Vhulanguli ha Zwamafhungo;
 - (b) kha lubuvhisia lwa tshiimiswa;na
 - (c) u itela uri i kone u vhaliwa dziofisini dza tshiimiswa tshenetsho nga tshifhinga tsha mushumo.

¹³ Tshiteñwa 110 tsha POPIA

- 9.3.5 Kha vha dzhiele nzhele uri Vhulanguli vhu do netshedza thalutshedzo ya khethekanyo ya rekhodo dzi no wanala lwa othomethikhi dza tshiimiswa tsha nnyi na nnyi kha luvhiswa lwavho.
- 9.3.6 Mutevhe uyu u katela rekhodo dzine dza nga todea uri dzi vhe hone nga miñwe mulayo, kana dziñwe rekhodo dzine tshiimiswa tsha khetha u dzi katela. U itela u thivhela u tevhela maga a tshiofisi a **PAIA** a u hambela, muitakhumbelo u tsivhudzwa u sedza bugupfarwa ya **PAIA** ya tshiimiswa tsha toda rekhodo dzine dza wanala kha mutevhe wa dza rekhodo dzi no wanala lwa othomethiki, muthu uyo a nga hambela u tendelwa u dzi swikelela fhedzi a so ngo dadza fomo 2 ya **PAIA**.
- 9.3.7 Mulayo wa U netshedzwa Masheleni Lihoro la Polotiki wa 6 wa 2018 wo disa dziñwe dza tshanduko nga kha **PAIA**, hune thoho dza mahoro a polotiki dzi lavhelelwa u rekhoda na u vhulunga rekhodo dzothe nda ndambedzo dza phuraivethe, dzine dza nga kona u bviselwa khagala hu so ngo itwa khumbelo ya **PAIA**.

10. ZWIDODOMBEDZWA ZWA VHUṬUMANI ZWA VHAOFISIRI VHA ZWAMAFHUNGO

- 10.1 Naho zwidodombedzwa zwa vhuṭumani zwa Vhaofisiri vha Zwamafhungo zwa tshiimiswa tsha tshitshavha zwi tshi tea u ganḁiswa kha bugu ya nomboro dza thingo iñwe na iñwe, u ya nga tshiteñwa 16 tsha **PAIA**, Vhulanguli vhu na zwidodombedzwa zwo tiwaho zwa Vhaofisiri vha Zwamafhungo vhothe (ho katelwa Mufarisa Muofisiri wa Zwamafhungo, a re hone u ya nga tshiteñwa 17 na 56 tsha **PAIA** na **POPIA**) zwo ñwaliswaho u ya nga tshiteñwa 55(2) tsha **POPIA**.
- 10.2 U wana zwidodombedzwa zwa vhuṭumani kanzhi zwi tshi a vha tshipiḁa tsha thaidzo ya u ita khumbelo ya **PAIA**, ngauri vhuḁifhinduleli vhu shanduka tshifhinga tshothe kha sekhithara dza tshitshavha na bugupfarwa dza vha dzi so ngo khwiniswa, fhethu ha u thoma u wana zwidodombedzwa hu tea u vha nga ngomu ha Bugupfarwa ya **PAIA**. Fhedzi arali muitakhumbelo a si nga si kone u wana bugupfarwa, a nga thusalea nga u tea u founela switshibodo ya tshiimiswa u hambela zwidodombedzwa zwo teaho.
- 10.3 Kha mimasipala, Dzangano la Mivhusoyapo la Afrika Tshipembe (**SALGA**) i vhea zwidodombedzwa zwa vhuṭumani zwa Mimasipala yothe kha linki i tevhelaho: <http://www.salga.org.za/Municipalities%20MCD.html>
- 10.4 Vhudavhidzani ha muvhuso vhu a netshedza vho zwidodombedzwa zwa lushaka na zwa vunḁu khathihi na zwidodombedzwa zwa vhuṭumani zwa Mabindu a Muvhuso nga fhasi ha linki hei: <https://www.gov.za/about-government/contact-directory>. Vhaelelwe tshifhinga tshothe uri tshutshedzo ya Muofisiri wa Zwamafhungo i do thusa u divha uri ndi zwidodombedzwa zwa nnyi zwi no todea u kona u divha Muofisiri wa Zwamafhungo.

11. MAITELE A U ITA KHUMBELO YA MAFHUNGO

11.1 Fomo ya u ita khumbelo

- 11.1.1 Khumbelo ya u swikelela mafhungo inga itwa kha zwiimiswa tsha tshitshavha khathihi na zwa phuraivethe.
- 11.1.2 **PAIA** i tōda uri arali vha tshi khou ita heneyo khumbelo, vha tea u isa khumbelo l kha fomo yone a (fomo hedzi dzo randelwa nga Vhulanguli). Hu na fomo mbili dzine vha nga dzi shumisa u swikelea mafhungo.

Fomo 2	Fomo 4
Iyi vha nga i shumiswa fhedzi arali vha tshi khou ita khumbelo ya u swikelela rekhodo dza tshiimiswa tsha tshitshavha kana tsha phuraivethe	Fomo iyi i nga shumiswa fhedzi arali vha tshi khou tōda u isa khaṭhululo ya nga ngomu tshiimiswani kha tsheo dzedza dzhiwa nga Vhaofisiri vha Zwamafhungo kana Vhafarisa vhaofisiri vha Zwamafhungo vha Lushaka, Vundu na Sia la Muvhuso Wapo vhane ndi vhone vhane vha ita khaṭhululo ya tshiimiswani.

- 11.1.3 Fomo idzi vha nga dzi wana kha lubuvhisia lwa Vhulanguli kha <https://www.justice.gov.za/infocreg/>

11.2 U dzhia tsheo ya uri khumbelo ya mafhungo ndi ya mafhungo o farwaho nga tshiimiswa tsha phuraivethe kana tsha tshitshavha

11.2.1 Tshiimiswa tsha tshitshavha tshi ita mushumo wa tshitshavha u fana na u netshedza mudagasi kana maḍi tshitshavhani, Ngauralo, tshiimiswa tsha tshitshavha sa Muhasho wa Muvhuso wa Lushaka, Vundu na Wapo - hu katelwa mabindu a muvhuso kana Zwimiswa zwa Muvhuso u fana na Vhulanguli, Eskom, kana PRASA, fhedzi, phambano i tea u itwa ho sedzwa tshiimiswa tsha tshitshavha u itela ndivho ya u ita khaṭhululo ya nga ngomu tshiimiswani, ine i vha yo sedza Muvhuso wa Lushaka, Vundu na Muvhuso Wapo.

11.2.2 Tshiimiswa tsha phuraivethe tshi ita mushumo wa phuraivethe. Tshiimiswa tshenetsho (tshine tsha nga vha muthu) tshi ita zwamakwevho, u vhubinduzi kana zwa phurofesheni. Ndi zwa ndeme uri musi muthu a tshi khou rumela khumbelo ya **PAIA** kha tshiimiswa tsha phuraivethe a ṭaluse uri ndi ifhio ppanelo ine a khou i tsireledza kana u i shumisa nga u humbela ayo mafhungo. U ya nga mafhungo o fariwaho nga muthu Vho Streicher JA vha zwi pendela nga hei ndila, kha **Kansele ya Masipala wa Cape Metropolitan v Metro Inspection Services (Western Cape) CC na vhaṅwe**¹⁴,

¹⁴ 2001 (3) SA 1013 (SCA) phara 28 kha 1026F-G

Mafhungo a nga t̄odiwa fhedzi u itela u a shumisa kana u tsireledza pfanelo arali a tshi nga thusa kha u shumisa kana u tsireledza pfanelo. Vha dovha hafhu vhari, u itela u khwaṭhisedza u swikelea mafhungo ho sedzwa tshiteṅwa 32, muitakhumbelo u tea u sumbedza uri ndi pfanelo jifhio ine a khou i shumisa kana u tsireledza nga mafhungo ane a khou a t̄oda, na uri mafhungo ayo a ḡo thusa nga ndila ḡe shumisa kana u tsireledza pfanelo iyo”.

- 11.2.3 Tshinwe tshifhinga u fhindula mbudziso ya uri rekhodo ndi ya tshitshavha kana ya phuraivethe zwi a konḡa nahone tshitshavha tshi tsivhudzwa uri tshi t̄ode tsivhudzo ya mulayo. Sa tsumbo, arali tshiimiswa tsha tshitshavha tsha thola tshiimiswa tsha phuraivethe u ṅetshedza dziṅwe dza tshumelo tsho tshi imela, u fana na u dzhenisa mitha wa maḡi kha zwiṅwe zwa zwitshavha, u swikelela nomboro ya mitha wo dzheniswaho, naho mafhungo ayo o farwa nga tshiimiswa tsha phuraivethe, a ḡo dzhiwa a mafhungo a tshiimiswa tsha tshitshavha.
- 11.3 Muthu a nga ṭalutshedza nga ndila de pfanelo ine a khou lavhelela u l tsireledza?
- 11.3.1 Musi muthu a tshi khou ṭalutshedza uri ndi pfanelo ine ifhio ine a khou lavhelela u l tsireledza musi a tshi ita khumbelo kha tshiimiswa tsha phuraivethe, muthu ha livhisi kha pfanelo ya u swikelea mafhungo. Muthu u tea u ṭalutshedza uri rekhodo ine a khou i t̄oda nahone i khou t̄odea nga ndila ḡe u itela uri a kone u tsireledza, kana u shumisa, iṅwe ya pfanelo. Hezwi zwi nga katela pfanelo dzine dzi sa tou vha pfanelo dza ndayotewa.
- 11.3.2 U itela u tsireledza pfanelo yawe ya zwa mupo nga kha mishumo ya vhumavhelesi, muthu tshiṅwe tshifhinga a nga t̄oda pulane khulwane u bva kha khamphani ine i khou sumbedza i tshi nga ita levele dza u tshikafhadza mupo kha tshitshavha, Muthu a nga t̄oda rekhodo dzine dza nga mu thusa u ḡivha arali a na pfanelo ya u ita mbilo ya milandu ya vhadzulapo kha tshiimiswa.
- 11.3.2.1 Zworalo kha vha ṭaluse pfanelo ine vha khou lavhelela u i tsireledza na u l shumisa, vha ovhe hafhu vha;
- 11.3.2.2 ṭalutshedze zwi khagala uri ndi ngani rekhodo ine vha khou humbela zwi zwa vhuṭhogwa uri i wanalee u thusa muthu kha pfanelo yeneyo.
- 11.3.3 Nga ndivhanyo, musi hu tshi rumela khumbelo ya **PAIA** kha tshiimiswa tsha tshitshavha, muthu ha ngo tea u vha e na tshiitisi tsha u ita khumbelo ya mafhungo eneo.

12. NDI NNYI ANE A NGA ITA KHUMBELO YA PAIA?

- 12.1 Muthu muṅwe na muṅwe, a nga vha muthu wa Afrika Tshipembe kana a si muthu wa Afrika Tshipembe, u a tendelwa u ita khumbelo nga fhasi ha mulayo wa **PAIA**. Muitakhumbelo a nga vha muthu kana tshiimiswa zwi re na maanda lwa mulayo.

12.2 tshiimiswa tsha tshitshavha tshi dzhiwa sa tshiimiswa tshi re na maanda lwa mulayo nahone tshi nga ita khumbelo ya u swikelela rekhodo dzi re na tshiimiswa tsha phuraivethe, fhedzi arali tshiimiswa tsha tshitshavha tshi -

12.2.1 tshi khou shuma tshi tshi khou itela madzangalelo a tshitshavha.

12.2.2 Tshi khou toda rekhodo itela u shuma kana u tsireledza pfanelo inwe na inwe hu so ngo katelwa dza tshiimiswa tsha tshitshavha.

12.3 Nga fhasi ha **PAIA** muitakhumbelo a nga si ite khumbelo ya u swikelela rekhodo, dza tshiimiswa tsha tshitshavha, dzine dza vha na mafhungo a vhuṅe a muitakhumbelo kha tshiimiswa tsha nnyi na nnyi, ¹⁵fhedzi muitakhumbelo kana muṅe wa data anga, ho sedzwa tshiteṅwa 23(1)(b) tsha **POPIA** humbela u bva kha mudziavhudifhinduleli rekhodo kana thalutshedzo ya mafhungo a vhuṅe nga ha muṅe wa data o farwaho nga mudzhiavhudifhinduleli. Hezwi zwi amba uri muthu muṅwe na muswa a nga ita khumbelo ya u swikelela mafhungo a vhuṅe awe o farwaho nga tshiimiswa tsha tshitshavha kana tsha phuraivethe muso o netshedza zwidombedzwa zwa vhuṅe zwi no fusha. Mafhungo a vhuṅe ane muitakhumbelo a nga a humbela u bva kha mudzhiavhudifhinduleli a nga katela mafhungo a vhuṅe a vhatu vha vhuraru vhoṅhe, kana khethekanyo dza vhatu vha vhuraru, vane vha vha, vhe vha vha vha, tshi kona u swikelela mafhungo.

12.4 U ya nga tshiteṅwa 50(1) tsha **POPIA**, muthu muṅwe na muṅwe a nga ita khumbelo ya u swikelela rekhodo, dza tshiimiswa tsha phuraivethe, dzine dza vha na mafhungo a vhuṅe nga ha muhumbeli kana muthu ane a khumbelo i khou itelwa ene.

13. KHUMBELO I ISWA KHA NNYI?

13.1 Muofisiri wa Zwamafhungo wa tshiimiswa tsha tshitshavha u tea u nanga Mufarisa (Vhafarisa) Muofisiri wa Zwamafhungo, vane vha do vhona uri rekhodo dza tshiimiswa tsha tshitshavha dzi a kona u swikelela nga ndila yo leluwaho. Naho izwi zwi sa tou vha thodea ho sedzwa tshiimiswa tsha phuraivethe nga fhasi ha **PAIA**, tshiimiswa tsha phuraivethe tshi nga nanga Mufarisa Muofisiri wa Zwamafhungo sa zwe zwa bulwa afho nṅha u ya nga tshiteṅwa 56 tsha **POPIA**.

13.2 Khumbelo ya u swikelela mafhungo, naho i tshi nga iswa kha Muofisiri wa Zwamafhungo, i nga iswa vho na kha Mufarisa Muofisiri wa Zwamafhungo. Zwidombedzwa zwa Mu(Vha)farisa Muofisiri wa Zwamafhungo zwi nga wanala kha bugupfarwa ya **PAIA** ya tshiimiswa tshenetsho kana kha Vhulanguli.

14. U DADZA HANI FOMO

14.1 Fomo 2 - Khumbelo ya u swikela mafhungo a zwiimiswa zwa tshitshavha kana zwa phuraivethe:

14.1.1 U itela u dadza fomo ya **PAIA**, muthu u tea u netshedza zwidombedzwa zwo linganaho u itea uri Muofisiri wa Zwamafhungo kana Mufarisa Muofisiri wa Zwamafhungo a konou u thalusa rekhodo dzine muitakhumbelo a khou dzi toda.

¹⁵ Tshiteṅwa 11(2) tsha PAIA

14.1.2 Milayo ya **PAIA** i t̄alusa fomo ine ya tea u shumiswa, ine ya tea u rumelwa kha Muofisiri wa Zwamafhungo kana Mufarisa Muofisiri wa Zwamafhungo wa tshiimiswa.

14.1.3 Vhahumbeli vhane vha sa kone u vhala kana u n̄wala vha nga ita khumbelo nga u tou amba na Muofisiri wa Zwamafhungo kana Mufarisa Muofisiri wa Zwamafhungo wa tshiimiswa, ane u d̄o dzhia vhud̄ifhinduleli ha u d̄adza fomo 2 o imela muitakhumbelo. Fomo ya zwino l̄ d̄o t̄oḁa vha tshi d̄adza zwiteḁwa zwi tevhelaho:

Mafhungo a no khou t̄oḁiwa T̄halutshedzo

Zwidombedzwa zwa tshiimiswa tsha tshitshavha/phuraivethe

Tshiteḁwa itshi tshi tea u vha na imeḁli kana nomboro ya fekisi ya Muofisiri wa Zwamafhungo kana Mufarisa Muofisiri wa Zwamafhungo.

Zwidombedzwa zwa muthu a no khou t̄oḁa rekhodo

Hezwi zwi tea u vha na mafhungo o linganaho nga ha muitakhumbelo u itela uri zwi leluwe vhukuma u wana muitakhumbelo ,ho katelwa zwidombedzwa zwa vhuḁumani zwa muitakhumbelo: d̄iresi, imeḁli, fekisi na/nomboro ya luḁingo ya Afrika Tshipembe. Hu dovha hafhu ya humbela nomboro ya basa u itela u khwaḁhisedza zwidombedzwa zwa vhuḁe zwavho. Arali vha vha tshi khou humbela mafhungo vho imela muḁwe muthu, vha tea u n̄ea vhuḁanzi ha tshiimo tshine vha khou ita khumbelo vhe khatsho (“sa muthu o n̄ewaho thendelo”)

Zwidombedzwa zwa rekhodo ine ya khou humbeliwa

Kha vha n̄etshedze zwidombedzwa zwa rekhodo ine ya khou t̄oḁa u swikelela, ho katela nomboro ya u t̄alusa arali vha tshi i d̄ivha u itea uri rekhodo i wanale. Arali tshipiḁa tsho fhiwaho tshi songo lingana, vha humbelwa u shumisa siaḁari ḁa thungo vha ḁi nambatedze kha fomo. Masiaḁari oḁhe a nyengedzedzo a tea u sainiwa.)

Lushaka lwa rekhodo

Afha hu tea u vha na mafhungo o linganaho u ita uri zwi leluwe zwavhuḁi u i t̄alusa. Arali tshipiḁa tsho fhiwaho kha fomo tshi songo lingana u fheledza mafhungo, vha humbelwa u shumisa siaḁari ḁa nyengedzedzo ḁo tou thaiphiwa kana ḁo tou n̄waliwaho u fha zwiḁwe

zwidodombedzwa vha ḡi nambatedze kha fomo nahone siaḡari ḡiḡwe na ḡiḡwe ḡa nyengedzedzo ḡi tea u vha ḡo sainiwa. Sa tsumbo, vha nga dzhenisa tshipiḡa u bva kha ripoto, kana tshiḡori tsha mafhungo tshine tsha vha na ḡalusa rekhodo ine vha khou ḡoḡa. ḡa vha tendela u dzhenisa nomboro ḡalusa arali vha nayo.

Mbadelo

Tshiimiswa , tshine muitakhumbelo a khou ḡoḡa u isa khumbelo ya u swikelela rekhodo , ho katelwa rekhodo dzi re na mafhungo awe a vhuḡe , tshi nga humbela uri a badele (mbadelo dza u swikelela) kana mbadelo dza diphosithi, fhedzi masheleni a tea u vha a si manzhi, ngauri mbadelo dzi tea u vha dzi no pfaḡza ho sedzwa vho na tshifhinga tsha u ḡoḡa na u dzudzanya rekhodo. Minista nga nḡivhadzo kha Gazethe vha nga rula u badela mbadelo dze dza ḡwalwa kha phara 51.1 i re afha fhasi.

Hu na tshikhala tsho dzudzanyiwaho tsha uri muitakhumbelo a sumbedze uri ndi ngani a tshi tenda uri u tea u sa badela mbadelo dziḡwe na dziḡwe. Zwiitisi zwi nga katelwa, sa tsumbo, uri a nga vha a sa shumi.

Fomo ya u swikelela rekhodo

Tshiteḡwa itshi tshi vha tendela sumbedza nga “X” nḡila ine vha khou ḡoḡa u swikelela ngayo rekhodo ngauri i ḡetshedzwa nga khophi yo ganḡiswaho ya rekhodo na/ kana fuleshi ḡiraivi (flash drive) / kana disiki ya khomphakhiti (compact disc drive)

Nḡila ya u swikelela

Fhasi ha tshiteḡwa itshi hu tondwa vha tshi sumbedza luambo lune vha funa iri rekhodo i vhe i ngalwo (hezwi zwi nga si tou konadzea kha rekhodo dzoḡe fhedzi vha tea u sumbedzisa).

Nḡila ya u swikelela rekhodo i nga livhisa kha u hana u swikelela zwi tshi khou itiswa nga mbadelo dzi re nḡha. Sa tsumbo, arali muitakhumbelo a vha a tshi khou ḡoḡa mabambiri nga luambo lune a lu takalela, hu

nga badelwa mbadelo dza u isa mabambiri kha luambo lune a lu takalela. Fhedzi arali rekhodo i si ho nga luambo lune vha lu takalela, u swikelela hu nga tendelwa nga luambo lune rekhodo ya vha ngalwo. Nḡila ya u swikelela rekhodo inga katela u tou ya wa dzi sedzulusa nga iwe muḡe, rekhodo dzo rumelwaho nga fekisi, khoria kana poswo.

Nḡivhadzo ya tsheo ya khumbelo ya u swikelela

Tshikhala tsho netshedzwa u itela uri muitakhumbelo a tḡaluse nḡila ine a takalela u ḡivhadzwa ngayo tsheo ya u tendela kana u hana khumbelo. Muitakhumbelo a nga sumbedza sa tsumbo uri u tama u kwamiwa nga imeḡi kana nga luḡingo kana phindulo i tou posiwa kana i iswe khaye nga khoria.

Zwidodombedzwa zwa pfanelo ine ya khou shumiswa kana u tsireledzwa

Arali hu tshi khou humbela mafhungo u bva kha tshiimiswa tsha phuraivethe, muitakhumbelo u tea u tḡalusa “zwidodombedzwa zwa pfanelo ine a khou i shumisa kana u i tsireledza”. Afha u tea u sumbedza pfanelo ye a ḡi sendeka ngayo (sa pfanelo yawe ya u dzula kha vhupo ha mutakalo) na uri rekhodo ine a khou i humbela i ḡo mu thusa kha u shumisa, kana u tsireledza pfanelo yeneyo. U tea u sumbedza vhuḡumani vhukati ha rekhodo ine a i tḡoḡa na u shumisa kana u tsireledza pfanelo.

Mashudumavhi, muhumbeli ha koni u swikelela rekhodo dza tshiimiswa tsha phuraivethe nga nḡila i no fana na ya tshiimiswa tsha phuraivethe, nga nḡa ha musi u sumbedza dzi (pfanelo) dzine a khou tḡoḡa u dzi tsireledza kana u dzi shumisa arali u swikela mafhungo zwa tendelwa. Hezwi zwi nga katela uri arali a swikelela rekhodo u ḡo kona u shumisa pfanelo yawe ya tsireledzo i no lingana na mbuelo ya mulayo¹⁶ nga u ita mbilo dza tshinyalelo ine a nga vha o dzi wana.

¹⁶ Tshiterwa 9(1) tsha ndayotewa ya Riphabuḡki ya Afrika Tshipembe, Mulayo 108 wa 1996

14.1.4 Arali nga zwiitisi zwiñwe na zwiñwe khumbelo ya vha i sa tevhedzi milayo yo ñwalwaho afho ñña, Muofisiri wa Zwamafhungo a nga si sokou hana khumbelo yavho, u tea u thoma a vha ñvhadza uri u khou ñoda u hana khumbelo a dovha a fha na zwiitisi.

15. MBADELO DZI NO BADELIWA

15.1 Nga u angaredza, mbadelo dzi tea badelwa u itela u ita khumbelo, khathihi na mbadelo dza u ñetshedza u swikelela rekhodo u ya nga khumbelo. Fhedzi hu na dziñwe khonadzeo dza u sa badela. Arali muitakhumbelo a ñewa thendelo ya u swikelela nahone a vha a so ngo rulwa kha u badela mbadelo dziñwe, sa zwe zwa sumbedzwa kha phara 15.2 ire afho fhasi, Muofisiri wa Zwamafhungo kana Mufarisa Muofisiri wa Zwamafhungo wa tshiimiswa tsha tshitshavha kana tsha phuraivethe a nga ta mbadelo sa zwe dza tiwa kha ñdila dzi tevhelaho -

Kha vha dzhiele nzhele: Mutengo u no tea u badelwa u ya nga mbadelo dzo teaho kha Zwiimiswa zwa Tshitshavha kana Zwa Phuraivethe vha nga u wana kha lubuvhisia lwa Vhulanguli.

Thalutshedzo

- 1 Mbadelo dza u ita khumbelo dzine dza tea u badelwa nga muitakhumbelo muñwe na muñwe
- 2 Fothokhophi kha siañari ña A4
- 3 Khophi yo gandiswaho kha siañari ña A4
- 4 Khophi i re kha tshivhumbeo tsha zwithu zwine zwa kona vhalea nga khomphyutha:
 - (i) Flash drive (I tea u ñetshedzwa nga muitakhumbelo)
 - (ii) Disiki (Compact disc)
 - Arali yo ñetshedzwa nga muitakhumbelo
 - Arali yo ñetshedzwa muitakhumbelo
- 5 U ñwala rekhodo dze dza vha dzi kha tshivhumbeo tsha u tou vhona nga siañari ña A4
- 6 Khophi ya zwivhumbeo zwa u tou vhona
- 7 U ñwala rekhodo dze dza vha dzi kha tsha u tou thetshelesa, nga siañari ña A4
- 8 U ita khophi ya rekhodo ya u tou thetshelesa kha:
 - (i) Flash drive (I tea u ñetshedzwa nga muitakhumbelo)
 - (ii) Disiki (Compact disc)
 - Arali yo ñetshedzwa nga muitakhumbelo
 - Arali yo ñetshedzwa muitakhumbelo
- 9 U ñoda na u dzudzanya rekhodo dzine dza khou tea u bviselwa khagala nga awara kana tshipiña tsha awara, hu so ngo katelwa awara ya u thoma, ine ya vha yone yo linganelaho kha u ñoda na u dzudzanya.
U sa pfuka mbadelogute dza
- 10 Dibosithi: Arali tshifhinga tsha u ñoda tshi tshi pada awara dza 6.
- 11 U posa, imeiji kana iñwe ñdila ya u rumela nga kha inthanethe.

15.2 Muitakhumbelo ha tei u badela mbadelo dza u swikelela ¹⁷kha tshiimiswa tsha tshitshavha arali:-

15.2.1 A muthu muthihi ane a muholo wawe nga ñwaha , nga murahu ha zwine zwa ñuswa zwo tendelwaho u fana na **PAYE** na **UIF** u fhasi ha **R14 712.00** nga ñwaha, kana

15.2.2 O mala nahone muholo wo ñangana na wa mufarisi wawe, nga murahu ha zwine zwa ñuswa zwo tendelwaho u fana na **PAYE** na **UIF** u fhasi ha **R27 192.00** nga ñwaha

15.3 Kha vha dzhiele nzhele uri tshiimiswa tsha tshitshavha kana tsha phuraivethe tshi nga ita khumbelo nga Fomo 4 kha Milayo, diposithi u bva kha muitakhumbelo, fhedzi arali vha tshi tenda uri mafhungo kana rekhodo ine ya khou humbelwa i nga dzhia tshifhinga tshi no fhira awara dza rathi(6) u ñoda, fhedzi masheleni a dibosithi ha ngo tea u fhira nthihi kha tshararu tsha mbadelo dzo tiwaho.

16. MUOFISIRI WA ZWAMAFHUNGO A NGA THUSA NAA MUITAKHUMBELO U ITA KHUMBELO YA PAIA?

16.1 Mushumo wa Vhaofisiri vha Zwamafhungo kana Vhafarisa Vhaofisiri vha Zwamafhungo vha tshiimiswa tsha tshitshavha kana tsha phuraivethe ndi, hu tshi khou sedzwa u tshimbidza khumbelo ya u swikelela dzirekhodo:

16.1.1 u ñanganedza khumbelo ya **PAIA** kana ya **POPIA**

16.1.2 u tshimbidza maitete a u ita khumbelo kha tshiimiswa

16.1.3 u dzhia tsheo ya u tendela kana u hana khumbelo ya u swikelela rekhodo

16.1.4 u kwamana na muitakhumbelo (sa tsumbo vha nga ñoda u vhudzisa muitakhumbelo zwiñwe zwa zwidodombedzwa kana vha nga ñoda u humbela nyengedzedzo ya tshifhinga tsha u shuma na khumbelo etc.)

16.1.5 U tsivhudza muitakhumbelo nga ha mbuelo dza khumbelo yawe ya **PAIA**, tsivhudzo i tea, tsivhudzo i tea u itwa nga u ñavhanya kha tshifhinga tshine tshi a pfa dza fhedzi a hu ngo tea u fhira mañuvha a 30 nga murahu ha u ñanganedza khumbelo. Tshifhinga tsha u thoma tsha mañuvha a 30 tshi nga engedzwa kha mañwe mañuvha a sa fhiri 30 musa sa tsumbo, muitakhumbelo o tenda nyengedzedzo kana khumbelo i tshi ñoda u tondiwa ha rekhodo dzine zwi nga si konadzee u fhedza u dzi ñoda nga tshifhinga tsho tetshelwaho.

16.1.6 u ñetshedza muitakhumbelo zwiitisi zwa tsheo ya u hana u swikelela. Ndi zwa ndeme uri zwiitisi zwo fhiwaho zwa u hana zwi vhe zwi khagala na u dodombedzwa nahone hu tea u sumbedzwa na tshipiñda tsho teaho tsha **PAIA** (kha vha sedze phara 19.4 ire afho fhasi, ho sedzwa maga a u hana u swikelela dzirekhodo¹⁸)

¹⁷ U ya nga Ndivhadzo ya Muvhuso ya R991 ya 14 Tshimedzi 2005

¹⁸ Tshiteñwa 33 u swika 46 zwa PAIA

- 16.1.7 u divhadza vhatu vha vharuru vho teaho; nga kha ndivhadzo ya maitele a muthu wa vharuru u ya nga tshitehwa 47 tsha **PAIA**; na
- 16.1.8 Arali u swikelela dzi rekhodo zwo tendelwa, u tea u fha muitakhumbelo khophi ya rekhodo
- 16.2 Musi a tshi khou divhadza muitakhumbelo nga ha tsheo, u tea hafhu u sumbedza dzihwe ndila dzi re hone na zwifhinga zwo teaho (ndila dzi re hone dza tshiimiswa tsha tshitshavha dzo fhambana na dza tshiimiswa tsha phuraivethe)
- 16.3 Mishumo na vhudifhinduleli ha nyengedzedzo ha Muofisiri wa Zwamafhungo na / kana Mufarisa Muofisiri wa Zwamafhungo ndi izwo zwo tandavhuwaho kha Bambiri la Mashumele a Muofisiri wa Zwamafhungo na/ kana Mufarisa Muofisiri wa Zwamafhungo. Bambiri la Mashumele li wanala kha <https://www.justice.gov.za/foreg/docs.html>
- 16.4 Ngauri mushumo Muofisiri wa Zwamafhungo na/ kana Mufarisa Muofisiri wa Zwamafhungo ndi u tshimbidza khumbelo dza u swikelela mafhungo, hezwi zwi amba uri vha na mishumo yo ya ho nga u fhambana kha avho vho u itaho khumbelo.
- 16.5 Muofisiri wa Zwamafhungo na/ kana Mufarisa Muofisiri wa Zwamafhungo vha tea u nea thuso nga mahala.
- 16.6 Muofisiri wa Zwamafhungo na/ kana Mufarisa Muofisiri wa Zwamafhungo wa tshiimiswa tsha tshitshavha vha na mishumo i tevhelaho yo khetheaho:

Mishumo ya Muofisiri wa Zwamafhungo	Thalutshedzo
U thusa u dadza fomo	Muofisiri wa Zwamafhungo u te u nea thuso i no pfaiza kha muitakhumbelo musu a tshi khou dadza fomo yawe, nahone a nga si hane fomo i so ngo dadzwaho ya fhelela nga ndani ha musu vho thusa, kana vho netshedza thuso iyo na thikhedzo kana thuso yo haniwa.
U netshedza mafhungo	Arali zwi tshi konadzea lu no pfaiza, Muofisiri wa Zwamafhungo a nga netshedza muitakhumbelo na manwe mafhungo ane anga vha a na vhumani, naho a si ayo o humbelwaho.
U pfukisa khumbelo	Hoyu nga mushumo wa vhumogwa. Arali khumbelo ya PAIA yo itwa kha tshiimiswa tsha tshitshavha tshi si tshone,

Muofisiri wa Zwamafungo u fanela u pfukisea khumbelo kha tshiimiswa tsha tshitshavha tshone **hu saathu u fhira maḁuvha a 14** o wana khumbelo nahone u tea u ḁivhadza muitakhumbelo nga u tou ḁwala u sumbedza izwo. Musi yo no pfukiswa, Muofisiri wa Zwamafungo o teaho u tea u fha tsheo hu **saathu u fhira maḁuvha a 30**.

**U lengiswa ha u
ḁetshedza**

Muofisiri wa Zwamafungo a nga dzia tsheo ya u lengisa u ḁetshedzwa rekhodo kha muitakhumbelo arali rekhodo i tshi ḁo anḁadzwa hu saathu u fhira maḁuvha a 90 kana arali rekhodo i tshi fanela u anḁadzwa lwa mulayo fhedzi ya vha i saathu u anḁadzwa.

- 16.7 Kha zwiimiswa zwoḁhe zwa tshitshavha kana zwa muvhuso, Muofisiri wa Zwamafungo u tea u ḁetshedza muitakhumbelo afidafithi ire na zwidodombedzwa nga vhuḁalo kana khwaḁhisedzo ¹⁹arali a tshi khou balelwa u wana rekhodo kana a tshi tenda uri rekhodo a i ho nga u ḁea ḁivhadzo ya uri rekhodo iyo a i ho kana a i khou wanala, a dovhe a sumbedze maga o dzhiwaho u i ḁoḁa.

17. THIKHEDZI I REA HONE U BVA KHA VHULANGULI HA ZWAMAFHUNGO U YA NGA PAIA NA POPIA

- 17.1 Muofisiri wa Zwamafungo wa tshiimiswa tsha tshitshavha u na vhuḁifhinduleli ha u ḁetshedza thikhedzo ²⁰i no pfaḁza nga mahala, sa vhunga zwi zwa ndeme u thusa muitakhumbelo kana muḁe wa data u tevhezela maitete a u swikelela sa zwe zwa sumbedzwa kha tshiteḁwa 18 tsha **PAIA** na tshiteḁwa 23 tsha **POPIA**.
- 17.2 Fhedzi, arali Muofisiri wa Zwamafungo a balelwa u tevhezela mushumo, sa zwe zwa sumbedzwa kha phara 17.1 ire afho ḁḁha, muitakhumbelo kana muḁe wa data a nga ita mbilahelo na Vhulanguli nahone Vhulanguli nga murahu ha ḁoḁisiso vhu nga ḁetshedza ḁivhadzo ya u Kombetshedza i no fha ndaela Muofisiri wa Zwamafungo u ḁetshedza thikhedzo i no pfaḁza.
- 17.3 Vhulanguli nga ḁila i no pfaḁza vhu nga, thusa muthu muḁwe na muḁwe a no khou ḁoḁa u shumisa pfaḁelo iḁwe na iḁwe yo anganyelwaho kha **PAIA** na **POPIA** ²¹arali ho humbelwa, nahone hezwi zwi katela u fha thikhedzo i no pfaḁza nga mahala , ngauri ndi zwa ndeme u thusa muitakhumbelo kana muḁe wa data u tevhezela maga a u swikelela o anganyelwaho kha zwiḁwa 18 na 53 zwa **PAIA** na tshiteḁwa 23 tsha **POPIA**.
- 17.4 Zwi re afho ḁḁha zwi katela vho na u ḁetshedza vhulivhisi (maga) a uri fomo ya u ita khumbelo ya u swikelela mafhungo i ḁadzwa hani wo imela muthu a sa koni u vhala kana a sa vhoni.

¹⁹ Tshiteḁwa 23(1) na 51(1) zwa PAIA

²⁰ Tshiteḁwa 19(1) tsha PAIA

²¹ Tshiteḁwa 83(3)(c) tsha PAIA

18. MUOFISIRI WA ZWAMAFHUNGO A NGA ENGEDZA NAA TSHIFHINGA TSHO TIWAHO?

- 18.1 Maitele o sumbedziwaho na mutevhe wa zwifhinga zwa ndeme zwi no kwamea zwo netshedzwa kha muolo wa maitele a u ita khumbelo a **PAIA**, kha phara 27 ire afha fhasi. U sumbedza mutevhe wa zwifhinga ndi tshipiḁa tsha ndeme tsha **PAIA**, ngauri zwi khwaḁhisedza vhulanguli ha vhuḁi ha khumbelo dza u swikelela rekhodo.
- 18.2 Sa ndimuso, musi vho no rumela khumbelo yavho nga nḁila yone kha Muofisiri wa Zwamafhungo kana Mufarisa Muofisiri wa Zwamafhungo, ane khumbelo i tea u iswa kana u fhiriselwa khae, u tea u fhindula nga tshifhinga tshi pfadzaho nahone **ha ngo tea u fhirisa maḁuvha a 30**²². Fhedzi, Muofisiri wa Zwamafhungo wa tshiimiswa tsha tshitshavha kana tsha phuraivethe a nga humbela **nyengedzedzo nthihi nga maḁuvha a 30**:²³
- 18.2.1 arali khumbelo i ya mbalo khulwane ya rekhodo kana i tshi ḁoḁa uri hu ḁoḁiwe tshivhalo tshinzhi tsha dzirekhodo hune, arali hu si na nyengedzedzo, u ḁoḁa uhu hu nga khakhisa mashumele a ḁuvha nga ḁuvha a tshiimiswa tshenetsho;
- 18.2.2 arali khumbelo i tshi khou u ḁoḁa dzirekhodo kha ofisi ya tshiimiswa ine a i ho kha ḁoroboni yeneyo nahone zwi nga si konadzee u fhedza **hu saathu u fhira maḁuvha a 30**; na/kana
- 18.2.3 Zwi tshi khou ḁoḁa uri hu thome u kwamiwe vhaḁwe vhathu u itela u kona u thoma u shumana na khumbelo, zwi nga si konadzee u zwiita **hu saathu u fhira maḁuvha a 30**;
- 18.3 Muofisiri wa Zwamafhungo u tea u ḁivhadza muitakhumbelo maano awe a u engedza tshifhinga tsho tetshelwaho tsha u thoma, a sumbedze tshifhinga tshine a ḁo engedza ngatsho, na zwiitisi zwa nyengedzedzo, a dovhe a ḁivhadze muitakhumbelo pfanelo dzawe dza u -
- 18.3.1 ita khaḁhululo na maanḁalanga o teaho
- 18.3.2 u ita mbilahelo na Vhulanguli;
- 18.2.3 u thoma maitele a khothe a u lwa na nyengedzedzo arali zwo fanela.
- 18.4 Muofisiri wa Zwamafhungo u tea u dovha hafhu a ḁivhadza muitakhumbelo nga ha maitele a pfanelo iḁwe na iḁwe yo bulwaho afho nḁha kha nḁivhadzo²⁴.

19. PHINDULO YA KHUMBELO YA MAFHUNGO

- 19.1 I ḁaluswa sa mulayo une wa ita uri vhadzulapo vha ḁivhe nga muvhuso wavho. Zwiimiswa zwa tshitshavha zwi a ḁoḁea uri zwi bwisele khagala mafhungo maḁwe na maḁwe a ḁoḁeaho nga fhasi ha **PAIA** nga nḁa ha musi a fhasi ha **tshithihi tsha izwi zwa 12 zwo vhetshelwaho thungo** kana hu na zwiitisi zwa uri ndi

²² Tshiteḁwa 25(1) tsha PAIA

²³ Tshiteḁwa 26(1) tsha PAIA

²⁴ Tshiteḁwa 26(3) tsha PAIA - nḁivhadzo ya nyengedzedzo I tea u sumbedza uri muitakhumbelo a nga ita khumbeo ya khaḁhululo nga ngomu tshiimisiwani kha Vhulanguli ha Zwa Mafhungo kana a ita khumbelo khothe, u ya nga mulandu, a tshi hana nyengedzedzo, kana maitele (ho katelwa tshikhala) tsha u ita khumbelo ya khaḁhululo ya nga ngomu tshiimisiwani kha Muofisiri wa Zwamafhungo kana khumbelo u ya nga mulandú.

ngani u swikelela rekhodo ya tshiimiswa tsha tshitshavha i nga kana i nga si kone u netshedzwa ²⁵kana nga **zwa sumbe (7) zwo vhetshelwaho thungo** kana hu na zwiitisi zwa uri ndi ngani rekhodo dza tshiimiswa tsha phuraivethe dzi nga kana i nga si kone u netshedzwa²⁶. Zwo vhetshelwaho thungo zwa fumithanu na n̄a (19) zwo netshedzwa kha **PAIA** u itela u tsireledza madzangalelo a no fana na tsireledzo ya zwithu zwa vhuṅe , tsireledzo ya lushaka, na u tevhedzela mulayo.

19.2 Maga a u sumbandila a re hone kha zwa ndangulo ya **PAIA** ndi khumbulelo ya uri zwi khou itwa zwi khagala. Hezwi zwi amba uri zwivhanggi zwiṅwe na zwiṅwe zwa u fhungudza u vha khagala uhu zwi tea u vha zwi tshi pfala. Zwiimiswa zwa tshitshavha zwi tea u sedza arali zwi tshi nga konadzea u bvisela khagala zwipiḍa zwa mafhungo musi zwo no tshea uri u bvisela khagala tshoṭhe zwi nga si konadzee nahone vha tea u saukanya kana u bvisa mafhungo ane a nga si kone u bviselwa khagala na u bvisela khagala o teaho.

19.3 Tshaka dza phindulo kha dzikhumbelo

19.3.1 *Musi khumbelo ya u swikelela rekhodo yo itwa, Muofisiri wa Zwamafhungo kana Mufarisa Muofisiri wa Zwamafhungo u tea, u vhudza muitakhumbelo zwi tevhelaho, arali khumbelo yawe yo tendiwa kana u haniwa -*

- (a) *tsheo yawe; na*
- (b) *mbadelo dzi no tea u badelwa, arali dzi hone,*

kha fomo ino tshimbilelana na Fomo 3 ya Thumetshedzo A ya Milayo:

19.3.2 *Fhedzi, PAIA i fha mutevhe wa zwiitisi kana zwivhanggi (zwa u vhetshela thungo) (kha vha sedze phara 19.4 na 19.6 dzi re afha fhasi) zwa uri ndi ngani khumbelo i tshi nga haniwa kana i si nga si haniwe. Hezwi ndi zwa ndeme ngauri, khumbelo i nga haniwa fhedzi ho sedzwa tshiṅwe tsha maga a re kha mutevhe u re afho fhasi wa maga a u hana u swikelela dzirekhodo.*

19.3.3 *Naho zwiitisi zwa u hana u swikelela dzirekhodo zwo buliwaho afho n̄ha zwi hone, Muofisiri wa Zwamafhingo wa tshiimiswa tsha tshitshavha a nga fha thendelo ya swikelela rekhodo dza tshiimiswa arali dzangalelo ḵa tshitshavha ḵa u bvisela khagala rekhodo ḵi tshi fhira khombo dzo lavhelelwaho kha mutevhe wa zwiitisi zwa u hana²⁷. Hezwi zwi amba uri muitakhumbelo a nga ḍi sendeka nga dzangalelo ḵa tshitshavha arali musi zwiitisi zwa u hana u swikelela dzirekhodo zwi tshi khou sedzuluswa.*

19.3.4 *Nga u pfufhifhadza, zwiitisi zwauri ndi ngani mafhungo a si nga si kone u bviselwa khagala zwi na vhushaka na mafhungo a uri u bvisela khagala zwi nga vha khombo u fhirisa u sa bvisela khagala. Hu na tshaka mbili dza zwivhanggi zwa u hana u swikelela rekhodo dza tshiimiswa:*

²⁵ Ndim 4 ya PAIA - maga a u hana u swikelela rekhodo (Tshiterwa 34-45 tsha PAIA)

²⁶ Ndim 4 ya PAIA - maga a u hana u swikelela rekhodo (Tshiterwa 63-69 tsha PAIA)

²⁷ Tshiterwa 46 tsha PAIA

19.4 Zwiitisi zwa u hana zwa khombekhombe (zwiitisi zwa u vhetshela thungo)

19.4.1 Nga zwiitisi zwa khombekhombe, Muofisiri wa Zwamafhungo kana Mufarisa Muofisiri wa Zwamafhungo u tea u hana khumbelo ngauri zwa vha zwi tshi elana na rekhodo.

19.4.2 Hu na zwiitisi zwinzhi zwa khombekhombe u fhira zwi si zwa khombe khombe. Zwiitisi zwi tevhelaho ndi zwiitisi zwa khombe khombe zwa u hana, nahone Muofisiri wa Zwamafhungo kana Mufarisa Muofisiri wa Zwamafhungo a nga hana khumbelo arali zwi na vhushaka na kha rekhodo -

19.4.2.1 **Tsireledzo ya khombe khombe ya tshiphiri tsha muthu wa vhuraru ane a vha e muthu wa vhukuma;**

Muofisiri wa Zwamafhungo wa tshiimiswa tsha tshitshavha kana tsha phuraivethe ha ngo tea u tendela muhumbeli u swikelela mafhungo a vhuṅe a muṅwe muthu arali zwi tshi ita uri u bvisela khagala hu vhe hu si ha vhuḽi, Zwiṅwa zwi dovha zwa sumbedza zwiitisi zwi re na tshivhalo hune hezwi zwa si shume, u fana rekhodo dzine dza nga swikelelwa nga nnyi na nnyi, kana muthu a vha o fha thendelo. U fha thendelo ndi zwa ndeme ngauri zwi na vhuṽumani na tshṅwe tshipiḽa tsha maṅwe maitete ane muitakhumbelo u tea u a ḽivha, a nga ha u ita ṅḽivhadzo ya muthu wa vhuraru, u ya nga tshiteṅwa 5 tsha **PAIA**.

19.4.2.2 **Tsireledzo ya khombe khombe ya dziṅwe dza rekhodo dza Tshumelo ya Mbuelo ya Afrika Tshipembe;**

Muofisiri wa Zwamafhungo wa **SARS** ha ngo tea u tendela muitakhumbelo u swikelela dzirekhodo dzo waniwaho, kana dzo farwaho, nga **SARS** u itela u kuvhanganya muthelo. Fhedzi, dzirekhodo dzo waniwaho kana dzo farwaho nga **SARS** dzi nga si hanelwe arali khumbelo i tshi khou itwa nga muhumbeli ene muṅe kana muthu ane khou itela khumbelo a no khou itela onoyo muthu.

19.4.2.3 **Tsireledzo ya khombe khombe ya mafhungo a zwa vhubindudzi a muthu wa vhuraru;**

Muofisiri wa Zwamafhungo wa tshiimiswa ha ngo tea u tendela muitakhumbelo mafhungo a zwa vhubindudzi a muṅwe muthu (nga iṅwe ṅḽila, ane a si vhe muhumbeli kana muhumbelwa). Hezwi zwi nga katela mafhungo a mbambadzo a tshiphiri, kana ane a nga vha khombo kha madzangalelo a vhubindudzi zwa muthu wa vhuraru. Sa tsumbo, KFC i shumisa risipi, ho katelwa na thimbanywa dzine dza bveledzwa nga muthu wa vhuraru nahone u dzi bvisela khagala zwi nga itela mishushedzo madzangalelo a zwa vhubindudzi ha muthu wa vhuraru.

19.4.2.4 Tsireledzo ya khombe khombe ya mañwe mafhungo a tshiphiri, na tsireledzo ya mañwe mafhungo a tshiphiri a muthu wa vhuraru;

Vhaofisiri vha Zwamafhungo vha tshiimiswa tsha tshitshavha kana tsha phuraivethe vha tea u sa tendela muitakhumbelo u swikelela rekhodo arali u netshedzwa hayo zwi tshi nga pfuka vhuḍifhinduleli ha u fara tshiphiri zwi no tea u itelwa muthu wa vhuraru u ya nga thendelano kana khonṭhiraka.

19.4.2.5 Tsireledzo ya khombe khombe ya u tsireledzo ya vhatu, na tsireledzo ya ndaka;

Muofisiri wa Zwamafhungo wa tshiimiswa tsha tshitshavha kana tsha phuraivethe u tea u sa tendela muitakhumbelo u swikelela rekhodo arali u netshedzwa hayo hu nga sia muthu a so ngo tsireledzea lu no pfaḍa. Kha zwiteñwa zwenezwo, ho dovha ha sumbedzwa upfi Muofisiri wa Zwamafhungo wa tshiimiswa a nga hana u swikelela arali zwi tshi nga thithisa tsireledzo ya tshifhaṭo kana ndaka.

19.4.2.6 Tsireledzo ya khombe khombe ya dokhethe dza tshipholisa na maitete a beiji, na tsireledzo ya u shumisa maanḍa a mulayo na maitete a zwamulayo;

Muofisiri wa Zwamafhungo wa tshiimiswa tsha tshitshavha kana tsha phuraivethe u tea u sa tendela muitakhumbelo u swikelela rekhodo dzi nonga sa rekhodo dza beiji dzine dzo no tsireledzwa kale nga tshiteñwa 60 tsha Mulayo wa Maitete a Vhutshinyi. Kha tshiteñwa tshetsho tshithihi, hu dovha ha ambiwa uri Muofisiri wa Zwamafhungo wa tshiimiswa tsha tshitshavha anga hana u swikelelwa ha rekhodo dza u shumisa maanḍa a mulayo dzine dza sumbedza nḍila, matshimbidzele na maitete a u thivhela vhugevhenga, kana vhuhaṭuli ha vhugevhenga vhune ha khou itea.

19.4.2.7 Tsireledzo ya khombe khombe ya rekhodo dzo khetheaho dza u bvedza matshimbidzele a zwamulayo;

Muofisiri wa Zwamafhungo wa tshiimiswa tsha phuraivethe u tea u hanela muitakhumbelo u swikelela rekhodo arali rekhodo yo khethea kha u bvedza matshimbidzele a zwamulayo, nga nḍa ha musi muthu a re na pfanelo yo khetheaho a vha o i bvisa.

19.4.2.8 Tsireledzo ya khombe khombe ya mafhungo a ṭhoḍisiso a muthu wa vhuraru na tsireledzo ya mafhungo a ṭhoḍisiso a tshiimiswa tsha tshitshavha kana tsha phuraivethe.

Muofisiri wa Zwamafhungo wa tshiimiswa tsha phuraivethe u tea u hanela muitakhumbelo u swikelela rekhodo arali rekhodo i na vhuṭumani na ṭhoḍisiso ine, kana i no khou ḍo itwa nga tshi imiswa itsho nahone u netshedzwa hayo zwi nga vhea muthu wa ṭhoḍisiso, muthu wa vhuraru kana mafhungo ane a khou ṭoḍisiswa kha tshiimo tshi si tsha vhuḍi vhukuma.

19.4.3 Kha vha dzhiele nzhele uri maga a khombe khombe a re afho n̄ha a u hanela u swikelela rekhodo kha zwiimiswa zwa tshitshavha na zwa phuraivethe a a t̄oda u fana, nga n̄da ha tsireledzo ya khombekhome kha dziñwe rekhodo dza Tshumelo ya Mbuelo ya Afrika Tshipembe, dokhethe dza tshipholisa na maitele a a beili, na tsireledzo ya u shumisa maanda a mulayo na maitele a zwamulayo; zwine zwa shuma kha zwiimiswa zwa tshitshavha fhedzi.

19.4.4 Arali tshipiḁa tsha rekhodo tsha vha tshi na vhushaka na zwiitisi zwa u vhetshela thungo, Muofisiri wa Zwamafhungo kana Mufarisa Muofisiri wa Zwamafhungo wa tshiimiswa tsha tshitshavha kana tsha phuraivethe u a vhofohea u sedza arali hu na khonadzeo ya u swikelela tshipiḁa tsha mafhungo musi zwo no tshea uri u bvisela khagala tshoṱhe zwi nga si konadzee nahone vha tea maga a no p̄fada a u saukanya kana u bvisa mafhungo ane a nga si kone u bviselwa khagala na u bvisela khagala o teaho.

19.5 U tenda u hanwa ha khumbelo²⁸

19.5.1 U balelwa u fhindula nga ngona kha khumbelo nga tshifhinga tsho teaho zwi dzhiwa sa u tenda u hanwa ha khumbelo. Hezwi ndi zwa ndeme, ngauri **PAIA** I tendela muitakhumbelo u itela khaedu tsheo musi hu so ngo dzhiwa tsheo kana khumbelo ya vha i songo dzhielwa n̄ha. Muitakhumbelo a nga amba musi hu tshi khou itwa khaṱhululo ya tshiimisiwani uri ha ngo wana phindulo.

19.5.2 Khumbelo ya u swikelela rekhodo i dzhiwa yo haniwa nga murahu ha musi maḁuvha a 30 o fhira kana tshiimiswa tsha tshitshavha kana tsha phuraivethe tshi so ngo fhindula nga murahu ha maḁuvha mañwe na mañwe a nyengedzedzo.

19.6 Zwiitisi zwa u dzhia khetho ya u hana

19.6.1 O sedza zwiitisi zwa u dzhia khetho, Muofisiri wa Zwamafhungo na Mufarisa Muofisiri wa Zwamafhungo a nga sedza arali a tshi nga tenda kana u hana khumbelo nga zwiitisi zwine zwa t̄umana na rekhodo yo humbelwaho. Ngauri nga kuvhonele kwawe, Muofisiri wa Zwamafhungo u tea u shumisa muhumbulo wawe tshoṱhe musi a tshi sedza zwiitisi zwo fhambanaho, zwine zwa vha:

19.6.1.1 **Tsireledzo, vhutsireledzi na vhushaka na Mashango a n̄da zwa Afrika Tshipembe:** Muofisiri wa Zwamafhungo a nga hana u swikelela arali u bviselwa n̄da ha mafhungo zwi tshi nga shushedza nga n̄dila i no p̄fada tsireledzo kana vhutsireledzi ha shango. Hezwi zwi shuma vho na kha uri u netshedzwa ha mafhungo zwi tshi nga vhaisa vhushaka ha Afrika Tshipembe na lingwe shango, u fana na u bvisela khagala rekhodo dzo netshedzwaho lwa tshiphiri.

19.6.1.2 **Madzangalelo a ikonomi, masheleni na zwavhubindudzi:** Muofisiri wa Zwamafhungo a nga hana u swikelela arali u netshedza zwi tshi nga vhaisa tshiimo tsha ikonomi na tsha masheleni zwa Shango;

²⁸ Tshiteṅwa 27 na 58 zwa PAIA

19.6.1.3 **Mashumele a zwiimiswa zwa tshitshavha:** Muofisiri wa Zwamafungo wa tshiimiswa tsha tshitshavha a nga hana u swikelela arali u netshedzwa ha mafungo zwi tshi nga vhaisa nga ndila i no pfaadza mashumele, sa tsumbo arali vha tshi khou ita mbekanyamaitele kana u amba nga fhungo;

19.6.1.4 **Khumbelo ine zwikhagala uri ndi ya u tamba kana u vhangamifhirifhiri:** Muofisiri wa Zwamafungo a nga hana khumbelo ya u swikelela mafungo arali u ya nga kuhumbulele kwavho vha tshi pfesesa uri u shumana na khumbelo zwi do dzhia tshifhinga zwi so ngo tea zwa dovha zwa tambisa zwiko. Zwiinwe hafhu, vha nga hana khumbelo ya u swikelela rekhodo arali zwa vhoneala uri muitakhumbelo u khou zwi itela u tou vhangamivili.

20. U BVISELA KHAGALA LWA KHOMBE KHOMBE HA REKHODO HO SEDZWA MADZANGALELO A TSHITSHAVHA

20.1 Naho hu na zwiitisi u ya nga mbonalelo kana zwa khombe khombe zwa u hana ho sedzwa khumbelo ya u swikelela rekhodo dza zwiimiswa zwa tshitshavha kana phuraivethe, kanzhi hu na khonadzeo ya uri dzangalelo la tshitshavha kha u bvisela khagala rekhodo la vha la ndeme u fhira khombo dzine dza nga vha hone nga u netshedza rekhodo.

20.2 Hune vhuṭhogwa ha dzangalelo la tshitshavha zwa vha hone sa zwe zwa bulwa afho nṭha nahone u bvisela khagala ha rekhodo zwa nga bvisa vhuṭanzi vhune ha nga pfuka nga huhulu, kana u balelwa u tevhedzela, mulayo; kana tsireledzo ya tshitshavha kana khombo kha mufhe, Muofisiri wa Zwamafungo u tea u fha u swikelela rekhodo naho o hu na maga a vhetshela thungo o bulwaho afho nṭha.

21. MAITELE A U NḐIVHADZO YA MUTHU WA VHURARU²⁹

21.1 Muofisiri wa Zwamafungo na Mufarisa Muofisiri wa Zwamafungo wa tshiimiswa u lavhewelwa, ho sedzwa tshiteṅwa 47 na 71 tsha **PAIA**, u dzhia maga o teaho a no pfaadza a u ḑivhadza muthu wa vhuraru nga khumbelo ya rekhodo dzawe kana rekhodo dzine dza nga vha dzi na mafungo a vhuṅe,

21.1.1 Rekhodo ya **SARS**;

21.1.2 Zwiphiri zwa mbambadzo;

21.1.3 U netshedzwa ha mafungo ane a nga vha tshiitisi tsha nyito ine ya nga pfuka vhuḑifhinduleli ha u fara tshiphiri kana mafungo a ṭhoḑisiso ane a nga vhea muṅwe muthu kana mafungo khomboni khulwane.

21.2 Nḑivhadzo kha muthu wa vhuraru hune dzirekhodo kana mafungo awe a khou hambeliwa i tea ramba muthu wa vhuraru u -

²⁹ Tshiteṅwa 47 na 71 zwa PAIA

21.2.1 ñwala kana nga u tou amba kha Muofisiri wa Zwamafhungo uri ndi ngani khumbelo ya u swikelela i tshi tea u haniwa; kana

21.2.2 U fha nga u tou ñwala thendelo ya u bvisela khagala rekhodo kha muitakhumbelo

21.3 Zwa ndeme kha muitakhumbelo; **PAIA** i amba uri ñdivhadzo nga u tou ñwala kha muthu wa vhuraru dzi tea u rumelwa muthu wa vhuraru hu saathu u fhira maḍuvha a 21 nga murahu ha musu khumbelo yo tangananedzwa, Muofisiri wa Zwamafhungo na Mufarisa Muofisiri wa Zwamafhungo u tea u ñdivhadza muitakhumbelo uri ñdivhadzo yo iswa kha muthu wa vhuraru.

21.4 Nga murahu ha musu ñdivhadzo yo rumelwa kha Muofisiri wa Zwamafhungo na Mufarisa Muofisiri wa Zwamafhungo u tea u dzia tsheo ya u fhedzisela kha uri anga kona kana a si kone u ñetshedza rekhodo hu saathu u fhira maḍuvha a 30 nga murahu ha musu ñdivhadzo yo rumelwa.

21.5 Muthu wa vhuraru u tea u ñdivhadzwa nga ha tsheo yo dzhiwaho nahone zwiitisi zwo linganaho zwa u ñetshedza khumbelo zwi tea u ñewa. Muthu wa vhuraru u tea u ñdivhadzwa nga pfanelo na maitete a re hone kana a u ita khaedu kha tsheo yo dzhiwaho sa zwe zwa sumbedzwa kha phara 22 ire afho fhasi

22. THANDULULO DZA MULAYO DZI RE HONE DZA U LWA NA TSHEO KANA U BALELWA U DZIA TSHEO NGA MUOFISIRI WA ZWAMAFHUNGO NA MUFARISA MUOFISIRI WA ZWAMAFHUNGO

22.1 Maga ane wa tea u a dzhia nga murahu ha musu ho dzhiwa tsheo ya khumbelo yavho

22.1.1 Muitakhumbelo a ita maga a u tevhelela nga u tou ñwala, kha tsheo yo lindelwaho u bva kha Muofisiri wa Zwamafhungo na Mufarisa Muofisiri wa Zwamafhungo. Hu tũtũwedzwa uri nyambedzano dzothe vhukati ha muitakhumbelo na Muofisiri wa Zwamafhungo na Mufarisa Muofisiri wa Zwamafhungo dzi tea u tou ñwala u itela ndaedzi tshifhingani tshidaho.

22.1.2 Hu na maitete o fhambanaho ho sedzwa zwiimiswa zwa tshitshavha kana zwaphuraivethe, nga maanda ho sedzwa khatululo ya nga ngomu tshiimisiwani. Sa tsumbo, ho sedzwa khumbelo ya u swikelela rekhodo dza tshiimiswa tsha tshitshavha, muitakhumbelo u tea u thoma a rumela khatululo ya nga ngomu tshiimisiwani a saathu u ya kha Vhulanguli kana Khothe. Fhedzi a hu na khatululo ya nga ngomu tshiimisiwani kha tsheo yo dzhiwaho (i nga vha u fha kana u hana u ñetshedza u swikelela rekhodo) kana u tenda u hanwa ha u swikelela rekhodo dza tshiimiswa tsha phuraivethe.

22.1.3 Tshipida itshi tshi tũtũshedza thandululo dza mulayo dzi re hone kha muitakhumbelo ane a khou tũtũ u itela khaedu tsheo idzo, dzine dza katela dzi khatululo dza nga ngomu tshiimisiwani, u isa mbilahelo kha Vhulanguli kana u ita dzikhumbelo khothe. Kha vha lavhelese muolo wa **PAIA** wa mutevhe wa maitete a u ita khumbelo, kha phara 27 ire afha fhasi.

22.1.4 Muiakhumbelo a nga, vhukati ha zwiñwe, ita khaedu ya tsheo dzi tevhelaho dza tshiimiswa tsha phuraivethe na/ kana tsha tshitshavha -

22.1.4.1 u fha kana u badela mbadelo dza u ita khumbelo;

22.1.4.2 u fha kana u badela dibosithi;

22.1.4.3 mbadelo dza u swikelela dzine dza tea u badelwa dza vha dzi khou dura vhukuma;

22.1.4.4 tshivhumbeo tsha u swikelela tsho fhiwaho;

22.1.4.5 U hana khumbelo;

22.1.4.6 Maga (ho katelwa tshifhinga) tsha u ita khañhululo ya nga ngomu tshiimisiwani;

22.1.4.7 tshifhinga tsha nyengedzedzo tshi si tsha vhuñi tsho dzhiwaho tsha u fhindula khumbelo ya u swikelela;

22.1.4.8 u balelwa u bvisela khagala rekhodo;

22.1.4.9 u fha thendelo ya khumbelo ya u swikelela rekhodo;

22.1.4.10 u hana khumbelo ya u sa badela mbadelo;

22.2 Thandululo dza nga ngomu

22.2.1 Muiakhumbelo a nga ita khañhululo nga ndila ðe kha tsheo ya nga ngomu tshiimisiwani tsha nnyi na nnyi?

22.2.1.1 Khañhululo ya nga ngomu tshiimisiwani i nga itwa ho sedzwa tshiteñwa 74 tsha **PAIA**, na maandlana o teaho a sia ða muvhuso wa lushaka, vunðu kana masipala muñwe na muñwe kha muvhuso wapo.³⁰

22.2.1.2 Sa tsumbo, City of Johannesburg ndi tsumbo ya sia ða muvhuso wapo hune khañhululo ya nga ngomu ya tea u iswa hone. Tshikwama tsha Khombo dza Badani kana Vhulanguli ndi tsumbo dza tshiimiswa tsha tshitshavha tshine a si tshipiða tsha muvhuso wa lushaka, vunðu kana wapo sa zwe zwa sumbedzwa nga mulayo, ngauralo hu nga si itwe khañhululo ya nga ngomu tshiimisiwani zwo.

³⁰ Tshiteñwa 74(1) tsha PAIA

22.2.1.3 Arali muitakhumbelo kana muthu wa vhuraru a sa takaleli tsheo yo dzhiwaho nga Muofisiri wa Zwamafhungo na Mufarisa Muofisiri wa Zwamafhungo wa sia ja muvhuso wa lushaka, vundu kana wapo, muitakhumbelo kana muthu wa vhuraru u na pfanelo ya u ita khatululo ya nga ngomu tshimiswani uya nga tshitenwa⁷⁴(1) kana (2) tsha **PAIA**. Maga a u ita khatululo o sumbedzwa kha bugupfarwa ya **PAIA** ya tshimiswa tshenetsho nahone ndila ya u ita khatululo ya nga ngomu tshimiswani yo talutshedzwa henefha fhasi.

22.2.1.4 Arali phindulo u bva kha sia ja muvhuso ja lushaka, vundu kana wapo ya vha i ya u tenda u hanwa, nga inwe ndila, vho balelwa u fhindula hu saathu u fhira maduvha a 30 kana tshifhinga tshinwe na tshinwe tsha nyengedzedzo, muitakhumbelo a nga ita khatululo ya nga ngomu, u ya nga maga o sumbedzwaho afha, musi muitakhumbelo a saathu u kwama Vhulanguli kana Khothe.

22.3 U tsireledza rekhodo u swika tsheo ya u fhedzisela nga khumbelo i tshi dzhiwa

22.3.1 Muofisiri wa Zwamafhungo wa sia ja muvhuso ja Lushaka, Vundu kana muvhuso wapo hune khatululo ya nga ngomu tshimiswani khou tea u itwa hone u tea u ya nga Tshitenwa 21 tsha **PAIA**, u dzia maga o fanelaho ane o tea u vhea rekhodo nahone a nga si thuthe kana u tshinyadza rekhodo inwe na inwe u swika tshifhinga tshine maitele othe kana manwe na manwe a khatululo ya nga ngomu tshimiswani kana mbilahelo kha Vhulanguli kana khumbelo khothe u ya nga mulandu a vha o no fhela.

22.3.2 Hezwi zwi amba uri muofisiri wa zwamafhungo a nga si thuthe kana u tshinyadza mafhungo manwe na manwe o humbelwaho, hu saathu u khunyelela maitele manwe na manwe sa zwe a randelwa kha phara 22.3.11 ire afho ntha.

22.4 Khatululo ya nga ngomu tshimiswani i nga iswa kha nnyi?

22.4.1 Naho khatululo itshi nga sedziwa nga maandalanga o teaho, khatululo ya nga ngomu tshimiswani i tea u rumelwa kha Muofisiri wa Zwamafhungo wa sia ja muvhuso ja Lushaka, Vundu kana muvhuso wapo, hu nga vha kha diresi yawe, nomboro ya fekisi kana kha imeili³¹, hune zwidodombedzwa zwi nga wanala kha bugupfarwa ya **PAIA** kana kha Vhulanguli.

22.4.2 Muofisiri wa Zwamafhungo wa sia ja muvhuso wa Lushaka, Vundu kana muvhuso wapo, sa zwenezwo, u na vhudifhinduleli, u ya nga tshitenwa 75(4) tsha **PAIA**, u rumela khatululo kha maanda a khatululo kathihi na zwiitisi

³¹ Tshitenwa 75(1)(b) tsha PAIA

zwa tsheo ine ya khou itelwa khakhululo. U rumelwa ha khaṭhululo kha maandalanga o teaho zwi tea u itwa hu saathu u fhira maḍuvha a 10 a mushumo nga murahu ha musu ho ṭanganedzwa khaṭhululo.

22.5 Maandalanga o teaho ndi vho nnyi?

22.5.1 Maandalanga o teaho, afha hu khou ambiwa “maandalanga a khaṭhululo” kanzhi ndi ṭhoho ya tshiimiswa tshenetsho o tholwaho lwa tshipolotiki (nahone mushumo uyu u nga fhiwa muṁwe muthu lwa tshiofisi) fhedzi nga u angaredza zwi vha zwi tshi khou amba onoyo muthu.

Tshiimiswa tsha tshitshavha (“Muvhuso”)	Maandalanga o teaho (“maandalanga a khaṭhululo”)
Ofisi ya Muphiresidennde	Muthu o fhiwaho vhuḍifhinduleli nga u tou ṁwala nga Muphuresidennde, arali e hone, nga nṁḍa ha muphuresidennde.
Muhasho wa Muvhuso wa Lushaka	Minista a re na vhuḍifhinduleli ha muhasho wonoyo kana muthu o fhiwaho vhuḍifhinduleli nga u tou ṁwala.
Ofisini ya Mulangavhunḍu	Muthu o fhiwaho vhuḍifhinduleli nga u tou ṁwala nga Mulangavhunḍu
Muhasho wa Muvhuso wa Vunḍu	Muraḍo Khorotshitumbe (MEC) a re na vhuḍifhinduleli ha Muhasho wa Vunḍu kana muthu o fhiwaho vhuḍifhinduleli nga u tou ṁwala nga MEC
Masipala	Neḍorobo kana Mulangadzulo kana muthu o fhiwaho vhuḍifhinduleli nga u tou ṁwala nga Khorondangi ya Masipala wonoyo.

22.5.2 Hune hu nga vha hu si ofisi ya mulangavhunḍu: muraḍo wa vhulangi ane a vha na vhuḍifhinduleli ha tshiimiswa tshenetsho kana muthu o fhiwaho vhuḍifhinduleli nga u tou ṁwala nga muraḍo wonoyo.

22.5.3 Arali maandalanga a khaṭhululo a tendelana na tsheo ya Muofisiri wa Zwamafhungo, khaṭhululo ya nga ngomu tshiimisiwani i vha yo haniwa nahone tsheo ya u thoma ya Muofisiri wa Zwamafhungo a i shanduki. Fhedzi, arali maandalanga a khaṭhululo a sa tendelane na tsheo ya Muofisiri wa Zwamafhungo, tsheo ya khaṭhululo i a tendiwa nahone tsheo i vha yo haniwa.

22.5.4 Tsheo ya Muofisiri wa Zwamafhungo a i shanduki. Fhedzi arali maandalanga a khatululo a hana tsheo ya Muofisiri wa Zwamafhungo, khatululo i vha yo fhiwa nahone tsheo ya mathomoni i vha i sa tsha shuma.

22.6 Ndi nnyi ane a nga ita khatululo ya nga ngomu?

22.6.1 Muitakhumbelo muñwe na muñwe ane khumbelo yawe ya **PAIA** ya u swikelela rekhodo dza sia ja muvhuso wa Lushaka, Vundu kana muvhuso wapo, sa zwenezwo, a vha o hanelwa, nahone a tshi pfesesa uri zwiitisi zwa khatululo zwi re kha phara 22.2.4 zwi re afho ntha zwi na vhumani na khumbelo yawe, u na ppanelo ya u ita khatululo ya nga ngomu tshiimiswani.

22.6.2 Muthu wa vhuraru a nga ita khatululo ya nga ngomu tshiimiswani kha tsheo yo dzhiwaho nga Muofisiri wa Zwamafhungo ya u swikelelea rekhodo dzine dza vha kwama. Arali khatululo ya nga ngomu tshiimiswani itshi kwama muthu wa vhuraru, maandalanga a khatululo o tangedzaho khatululo ya nga ngomu tshiimiswani a tea u divhadza avho vathu vha vhuraru (vhudifhinduleli vhu bva kha muofisiri wa zwamafhungo u ya kha maandalanga a khatululo).

22.7 Tshifhinga tsha u ita khatululo

22.7.1 Khatululo ya nga ngomu tshiimiswani tea u itwa -

22.7.1.1 Hu saathu u **fhira maqavha a 60**³² nga murahu ha musu ho dzhiwa tsheo;

22.7.1.2 Hu saathu u **fhira maqavha a 30**³³ nga murahu ha musu ndivhadzo ya khatululo i no khou itwa nahone yo no netshedzwa muthu wa vhuraru.

22.7.2 U ita khatululo ya nga ngomu tshiimiswani nga murahu ha maqavha ayo o buliwaho afho ntha (zwo lenga) zwi nga si tendelwe nga nda ha musu ho netshedzwa maandalanga a khatululo zwiitisi zwi no pfa dza zwa u lenga. Sa tsumbo u valelwa sibatela lwa maqavha a no fhira 60 zwi nga tendelwa sa tshiitisi tsha u lenga.

22.7.3 Arali maandalanga a khatululo a si tangedze khatululo ya nga ngomu tshiimiswani yo itwaho u lenga, vha tea u fha zwiitisi zwa u hana khatululo, na u sumbandila kha manwe mafhungo a nyengedzedzo, arali a hone, ane a todea u itela tangedza khatululo. Maandalanga a khatululo a tea u vha tsivhudza nga maitete a u ita mbilahelo kha tsheo yo dzhiwaho na Vhulanguli kana khothe.

³² Tshitenwa 75(1)(a)(i) tsha PAIA

³³ Tshitenwa 75(1)(a)(ii) tsha PAIA

22.7.4 Sa zwe zwa sumbedzwa afho n̄tha, khaṭhululo i tea u rumelwa nga Muofisiri wa Zwamafhungo kha maandalanga a khaṭhululo hu saathu u fhira maḍuvha a 10 a mushumo nga murahu ha musu ho ṭanganedza khaṭhululo ya nga ngomu³⁴.

22.8 Nḍivhadzo ya khaṭhululo nga maandalanga a khaṭhululo kha muitakhumbelo kana muthu wa vhuraru

22.8.1 Maandalanga a khaṭhululo a tea, nga tshifhinga tshi pfadzaho, hu saathu fhira maḍuvha a 30 nga murahu ha musu vho ṭanganedza khaṭhululo ya nga ngomu³⁵, u ḍivhadza

22.8.1.1 Muthu wa vhuraru ane rekhodo ine ya khou itelwa khaṭhululo ya vha yawe, kana

22.8.1.2 Muitakhumbelo nga ha khaṭhululo ya nga ngomu tshiimiswani ya u sa ṇetshedza khumbelo ya u swikelela.

22.8.2 Muitakhumbelo kana muthu wa vhuraru ane nḍivhadzo yo fhiwa ene u tea u ṇwalela maandalanga a khaṭhululo uri ndi ngani khumbelo ya u swikelela i tshi tea u ṇewa kana u sa ṇewa hu saathu u fhira maḍuvha a 21.

22.9 Khaṭhululo ya nga ngomu kathihi na nḍivhadzo ngamurahu³⁶

22.9.1 Maandalanga a khaṭhululo a tea u dzhia tsheo ya khaṭhululo ya nga ngomu tshiimiswani nga tshifhinga tshi pfadzaho hu saathu fhira maḍuvha a 30

22.9.1.1 Nga murahu ha musu khaṭhululo ya nga ngomu tshiimiswani yo ṭanganedzwa nga muofisiri wa zwamafhungo wa tshiimiswa;

22.9.1.2 Nga murahu ha musu muthu wa vhuraru o ḍivhadzwa, sa zwe zwa sumbedzwa kha phara 22.3.6.1 i re afho n̄tha.

22.9.2 Tsheo ya maandalanga a khaṭhululo i tea vhudzwa muthu o humbelaho khaṭhululo, muthu wa vhuraru kana muitakhumbelo, Tsheo ya maandalanga a khaṭhululo i tea u vha i na zwiitisi zwi pfadzaho zwa u dzia tsheo, ho katelwa mbetshelwa dza **PAIA** kana **POPIA** dze dza shumiswa.

22.9.3 Arali maandalanga a khaṭhululo a balelwa u fha muthu o humbelaho khaṭhululo nḍivhadzo ya tsheo ya khaṭhululo ya nga ngomu tshiimiswani hu saathu u fhira maḍuvha a 30, khaṭhululo i dzhiwa yo vhetshelwa thungo nahone muitakhumbelo a nga ita mbilahelo na Vhulanguli kana a ya Khothe u wana thuso yo teaho³⁷.

³⁴ Tshiteṇwa 75(4) tsha PAIA

³⁵ Tshiteṇwa 76(2)(a) tsha PAIA

³⁶ Tshiteṇwa 77 tsha PAIA

³⁷ Tshiteṇwa 77(7) tsha PAIA

22.10 U dādzā fomo ya khaṭhululo ya nga ngomu- Fomo 4

- 22.10.1 U ita khaṭhululo kha tsheo inwe na inwe ya sia ḵa muvhuso wa Lushaka, Vundu kana muvhuso wapo, muitakhumbelo u tea u ita khaṭhululo ya nga ngomu tshiimiswani nga u dādzā Fomo 4. Fomo 4 i tea u rumelwa kha Muofisiri wa Zwamafhungo kha sia ḵa muvhuso ḵi kwameaho, ane ene u dō i fhirisela kha maandalanga a khaṭhululo, sa zwe zwa sumbedzwa afho nṭha.
- 22.10.2 Fomo 4 i wanala kha lubuvhisia lwa Vhulanguli <https://www.justice.gov.za/inforeg/>, khatihhi na kha lubuvhisia lwa sia ḵa muvhusi ḵi kwameaho.
- 22.10.3 Muofisiri wa Zwamafhungo na Mufarisa Muofisiri wa Zwamafhungo wa sia ḵa muvhuso ḵi kwameaho ha tou kombetsheduzea u thusa muitakhumbelo u dādzā fomo ya khaṭhululo, fhedzi muitakhumbelo a nga humbela Muofisiri wa Zwamafhungo u mu thusa.
- 22.10.4 Afha fhasi ndi maga a maitete a u dādzā fomo ya khaṭhululo ya nga ngomu -

Mafhungo ane a ṭōḵea

Ṭhalutshedzo

Zwidombedzwa zwa tshiimiswa tsha tshitshavha

Tshitewa itshi tshi tea u vha na sia ḵa muvhuso wa Lushaka, Vundu kana muvhuso wapo ḵi kwameaho, na dzina na tshifani zwa Muofisiri wa Zwamafhungo.

Zwidombedzwa zwa muthu ane a khou ita khaṭhululo ya nga ngomu

Tshiteṅwa itshi tshi tea u dādzwa nga muthu a no khou ita khaṭhululo, kana a nga vha a tshi khou ita o tou imela kana hai. Hu tea u ṅetshedzwa madzina nga vhudalo, nomboro ya basa na tshiimo tshine vha khou ita khaṭhululo ya nga ngomu tshiimiswani vhe khatsho vho imela muṅwe muthu. Arali vha tshi khou i ita nga vhone vhane, tshiimo tshenetsho tshi tea u ṅwalwa fhasi. Mafhungo maṅwe a nyengedzedzo ane a ṭōḵea a katela zwidombedzwa zwa vhuṭumani zwa muitakhumbelo:

Mafungo ane a tōdeā

Thalutshedzo

ḡiresi ya poswo, imejli, fekisi na/kana nomboro ya luḡingo. Mafungo aya a tea u vha a tshi fana na a khumbelo ya u thoma. Arali muthu ane a khou ḡadza fomo ya u ita khaḡhululo o imela muitakhumbelo, hu tea u dzheniswa na vhuḡanzi ha tshiimo tshine a khou ita ngatsho khaḡhululo kha fomo.

Zwidombedzwa zwa muthu ane khumbelo l khou itelwa ene (arali l tshi khou itelwa muthu wa vhuraru)

Tshiteḡwa itshi tshi tea u ḡadzwa nga muthu ane u khou ita khumbelo ya mafungo a tshi khou itela muḡwe muthu. Arali muthu ane a khou rumela khaḡhululo ya nga ngomu tshiimiswani a si muthu wa a rumela mathomoni khumbelo ya mafungo, zwidombedzwa zwa muitakhumbelo zwi tea u ḡetshedzwa heneḡha. Arali khumbelo i tshi khou itwa nga muthu nga ene muḡe tshipiḡa itshi a tsho ngo tea u ḡadzwa.

Tsheo ine khaḡhululo ya nga ngomu tshiimiswani i khou itelwa yone

Fomo i ntsedza tshikhala muitakhumbelo u sumbedza nga “x”, uri ndi tshifhio tshiitisi kha zwire kha mutevhe tshine tsha vha na vhuḡumani na khaḡhululo.

Zwiitisi zwa khaḡhululo

Nga fhasi ha tshiteḡwa itshi, muitakhumbelo u lavhelelwa u ḡalutshedza nga u tou dodombedza uri zwiitisi zwa khaḡhululo zwo tea. U tea u sumbedzisa uri ndi ngani a tshi pfa uri tsheo ya Muofisiri wa Zwamafungo yo khakhea. U tea u rumela na maḡwe maḡwalwa a no tikedza khaḡhululo. Mutevhe wa zwiitisi zwo ḡetshedzwaho zwa u tikedza zwi nga dodombedzwa kha liḡwe siaḡari arali tshikhala tsho ḡetshedzwaho kha fomo tshi tshiḡuku. Masiḡari o engedziwaho anea a ḡo

rumelwa a tea u sainiwa. Hu tea u vha zwiitisi na mafhungo a thikhedzo zwi no fusha u itela uri vha maandalanga a khaṭhululo vha kone u dzhia tsheo vha na nḡivho. Ngauralo muthu u tea u dovha hafhu a sumbedza tshinwe na tshinwe tsha zwe zwa itea u swika kha tshifhinga tsha khakhululo ya nga ngomu tshiimiswani. Kha siaṭari liṅwe, muthu a nga sumbedzisa zwiteṅwa zwa **PAIA** sa mutheo wa khaṭhululo

Nḡivhadzo ya tsheo khaṭhululo

Tshikhala tsho ṅetshedzwaho u ṭalutshedza nḡila ine tsheo ya tea u rumelwa ngayo, sa tsumbo poswo, khoria kana fekisi kana imeiji.

22.10.5 Naho hu si na u hanela u wana axenṅde u thusa kha liḡa liṅwe na liṅwe ḡa u hambela mafhungo, maitete o fhambanaho a **PAIA** o itelwa u shumisea nga nḡila i sa kondi u itela uri hu sa vhe na ṭhōdeā ya axenṅde na mbadelo dza mulayo.

23. U ITA MBILAHÉLO KHA MUOFISIRI WA ZWAMAFHUNGO.

- 23.1 Muitakhumbelo kana muthu wa vhuraru a nga rumela mbilahelo kha Vhulanguli nga murahu ha musi muitakhumbelo kana muthu wa vhuraru o no ita maitete oṭhe a u ita khaṭhululo ya tshiimiswani kha tsheo ya Muofisiri wa Zwamafhungo wa sia ḡa muvhuso wa Lushaka, Vunḡu kana muvhuso wapo. Hezwi zwi amba uri muthu a nga rumela mbilahelo nthihi fhedzi ya sia liṭhihi ḡa muvhuso kha Vhulanguli arali a songo fushea nga tsheo yo dzhiwaho nga maandalanga a khaṭhululo. Vhulanguli vhu ḡo hana mbilahelo arali sia ḡa muvhuso ḡeneḡo ḡa vha ḡi so ngo tevhela maga oṭhe a ita khaṭhululo.
- 23.2 Fhedzi, musi ho sedzwa tshiimiswa zwa tshitshavha (tshine a tshi na maitete a khaṭhululo ya tshiimiswani) na tshiimiswa tsha phuraivethe, muitakhumbelo kana muthu wa vhuraru a nga rumela mbilahelo yawe kha Vhulanguli, arali a so ngo fushea nga tsheo ya tshiimiswa tshi no khou kwamea.
- 23.3 Mbilahelo kha Vhulanguli i tea u itwa nga muitakhumbelo kana muthu wa vhuraru hu saathu fhira maḡuvha a 180 o wana tsheo u bva kha tshiimiswa.

23.4 Muiakhumbelo a nga ita mbilahelo na Vhulanguli arali a so ngo fushea nga -

23.4.1 Mbuelo dza khaṭhululo ya nga ngomu tshiimiswani ya maandalanga a khaṭhululo a sia liṅwe na liṅwe la muvhuso;

23.4.2 nga tsheo ya maandalanga a khaṭhululo a u hanela u ita khaṭhululo ya nga ngomu tshiimiswa yo lengaho

23.4.3 tsheo ya Muofisiri wa Zwamafhungo wa tshiimiswa tsha tshitshavha tshine tshi si vhe tshipiḁa tsha sia na liṭhihi la muvhuso ya -

23.4.3.1 u hana khumbelo ya u swikelela; kana

23.4.3.2 u engedza tshifhinga tsha u shuma na khumbelo; kana

23.4.3.3 u ṅetshedza u swikelela ṅḁila yo teaho.

23.4.4 tsheo ya ṭhoho ya tshiimiswa tsha phuraivethe ya -

23.4.4.1 u hana khumbelo ya u swikelela; kana

23.4.4.2 u ṭoḁa mbadelo nga u tou kombetshedza dza u ita khumbelo, kana diphosithi ya mbadelo dza u swikelela; kana

23.4.4.3 u engedza tshifhinga tsha u shuma khumbelo; kana

23.4.4.4 u ṅetshedza u swikelela ṅḁila yo teaho.

23.5 Muthu wa vhuraru a nga ita mbilahelo na Vhulanguli arali a so ngo fushea nga -

23.5.1 mbuelo dza khaṭhululo ya nga ngomu tshiimiswani ya maandalanga a khaṭhululo ya sia la muvhuso li kwameaho;

23.5.2 tsheo ya Muofisiri wa Zwamafhungo wa tshiimiswa tsha tshitshavha tshine tshi si vhe tshipiḁa tsha sia na liṭhihi la muvhuso u fha tsheo ya u swikelela; kana

23.5.3 tsheo ya ṭhoho ya tshiimiswa tsha phuraivethe ya u tendela khumbelo ya u swikelela rekhodo dza tshiimiswa,

23.6 Muthu u ita mbilahelo nga ndila de na Vhulanguli?

- 23.6.1 Mbilahelo kha Vhulanguli i tea u itwa nga u tou n̄wala nahone hu tea u ḡadzwa fomo ya u ita mbilahelo, hu nga vha nga u n̄wala nga tshand̄a kana vha shumisa inthanethe. Fomo 5 ya u ita mbilahelo vha nga i wana kha lubuvhisia lwa Vhulanguli kha, <https://www.justice.gov.za/inforeg/>
- 23.6.2 Hezwi zwi amba uri Vhulanguli a vhu nga ṭanganedzi mbilahelo nga luṭingo; fhedzi Vhulanguli vhu lavhelelwa u netshedza thuso i no p̄fada kha muthu ane a khou tama u ita mbilahelo hezwi zwi katela thuso ya u ḡadza fomo ya mbilahelo.
- 23.6.3 Arali muthu a tshi khou itela khaedu tsho ya Muofisiri wa Zwamafhungo wa tshiimiswa tsha phuraivethe, muthu u tea u n̄ea vhuṭanzi ho linganaho ha u sumbedza uri rekhodo yo humbelwaho i khou ṭodea u itela u shumisa kana u tsireledza p̄fanelo dziṅwe na dziṅwe. U swikelela rekhodo dza tshiimiswa tsha phuraivethe zwi nga tendelwa arali muthu a sumbedza uri u khou ṭoda u shumisa kana u tsireledza p̄fanelo dziṅwe na dziṅwe nga rekhodo ine a khou ṭoda.

23.7 Hu itea mini nga murahu ha u ṭanganedza mbilahelo?

23.7.1 Nga murahu ha u ṭanganedza mbilahelo ya muthu, Vhulanguli vhu tea -

23.7.1.1 U sedzulusa mbilahelo na u i pfukisela kha Komiti ya Khwaṭhisedzo ya Vhutevhedzeli u itela u dzhia tsho; kana

23.7.1.2 u sa dzhia maga kha mbilahelo nga mulandu wa uri -

23.7.1.2.1 mbilahelo a yo ngo rumelwa kha maḡuvha a 180 nahone a huna zwiitisi zwi no p̄fada zwine ha nga liliswa muhweleli kha u rumela u lenga.

23.7.1.2.2 mbilahelo ndi ya u tamba kana u vhanga mifhirifhiri kana i khou itwa hu si na u fulufhedzea;

23.7.1.2.3 Vho sedza zwiimo zwoṭhe zwa mulandu, nahone vha vhona zwi si zwa ndeme kana zwo fanela u dzhia maṅwe maga. Sa tsumbo, arali mafhungo o no khou ṭodiwa a tshi vho swikelelea nga nnyi na nnyi.

23.7.1.3 Hune zwo tea vha tea u konanya kana u shumisa nga nungo dzoṭhe u swikelela thandululo kana u thusa kha uri phambano dzi dzudzanywe;

23.7.1.4 U nea tsivhudzo muvhilaheli na Muofisiri wa Zwamafhungo, vhane mbilahelo yo sedza khavho, nga ha maga ane do dzhiwa.

23.8 Nyambedzano ya u thoma nga Vhulanguli na muvhilaheli na Muofisiri wa Zwamafhungo nga ha mbilahelo yo itiwaho

23.8.1 Arali vhulanguli ha dzhia tsheo ya u sa dzhia mañwe maga nga mbilahelo, Vhulanguli vhu do divhadza muitakhumbelo nga ha tsheo yeneyo na zwiitisi zwa u sa dzhia mañwe maga nga ha mbilahelo.

23.8.2 Arali vhulanguli ha dzhia tsheo ya u ita thodisiso nga mbilahelo, muitakhumbelo u do wana luñwalo lwa u mudivhadza uri Vhulanguli ho dzhia tsheo ya ita thoduluso.

23.8.3 Nga murahu ha u tangedza mbilahelo, Vhulanguli vhu do rumela zwidombedzwa zwa mbilahelo kha Muofisiri wa Zwamafhungo wa tshimiswa tsho teaho, na u hambela uri a rumele Vhulanguli, phindulo ya mbilahelo nga u tou ñwala.

23.9 Maanda a u ita thodisiso a Vhulanguli

23.9.1 Vhulanguli vhu na maanda, uya nga tshiteñwa 77G(2) tsha **PAIA** a -

23.9.1.1 u shuma nga nungo dzothe u swikelela thandululo iyo;

23.9.1.2 u ita ndivhadzamalandu na u kombetshedza vhatu u di vhonadza phanda ha Vhulanguli;

23.9.1.3 u vha kombetshedza u fha vhuñanzi nga mulomo kana u tou ñwala vho ana na u bvisa rekhodo dziñwe na dziñwe;

23.9.1.4 u tangedza na u tenda vhuñanzi na mañwe mafhungo, nga u ana, nga afidafithi;

23.9.1.5 u dzhena na u ita sedzulusa zwifhatoni zwiñwe na zwiñwe zwi no khou shumiswa nga vha no kwamea;

23.9.1.6 u ita inthaviwu ya tshiphiri na muthu muñwe na muñwe zwifhatoni zwiñwe na zwiñwe zwine vha dzhena kha zwo;

23.9.1.7 u ita thodisiso inwe na inwe ine Vhulanguli ha vhona yo tea.

23.10 **Thathuvho ya vhutevhedzi nga mbetshelwa dza PAIA**

- 23.10.1 Vhulanguli vhu nga ita thathuvho u vhona arali tshiimiswa tsha tshitshavha kana tsha phuraivethe tshi tshi khou tevhezela nga u angaredza mbetshelwa dza **PAIA** iyi.
- 23.10.2 Vhulanguli vhu nga ita thathuvho ya vhutevhedzeli ya tshayandivhiswa kha tshiimiswa; tshine vha funa; fhedzi, Vhulanguli vhu nga ita thathuvho ya vhutevhedzeli arali ho itwa khumbelo nga, kana ho imela Muofisiri wa Zwamafungo wa tshiimiswa kana muthu muñwe na muñwe. Hezwi zwi amba uri muthu muñwe na muñwe a nga humbela Vhulanguli ita thathuvho ya vhutevhedzeli kha tshiimiswa. Muthu a nga rumela khumbelo ya thathuvho ya vhutevhedzeli ya tshiphiri nga u sumbedza uri ha todi a tshi divhiwa.
- 23.10.3 Vhulanguli vhu do netshedza muvhigo muthu o itaho khumbelo ya thathuvho na maga o dzinginywaho ane a tea u itwa, arali e hone.

23.11 **Ndivhadzo ya mafungo**

Vhulanguli vhu nga fha Muofisiri wa Zwamafungo wa tshiimiswa Ndivhadzo ya Mafungo u toda uri avho vha kwameaho vha fhe Vhulanguli mafungo o sumbedziwaho kha ndivhadzo. Sa tsumbo, arali ho itwa mbilahelo na Vhulanguli i no elana na u hana u swikelela ho sedzwa zwiitisi zwo vhetshelwaho thungo zwiñwe na zwiñwe, Vhulanguli vhu nga humbela, kha Ndivhadzo ya Mafungo, khophi dza rekhodo dzo hanelwaho u swikelelwa u itela u sedza arali zwiitisi zwa u hana zwo sumbedzwaho zwi zwone ka na zwi si zwone.

23.12 **Komiti ya Khwaṭhisedzo ya Vhutevhedzeli**

- 23.12.1 Vhulanguli vhu lavhelelwa u thoma Komiti ya Khwaṭhisedzo ya Vhutevhedzeli i re na maanda a³⁸-
- 23.12.1.1 u sedza mafungo oṭhe o fhiriselwaho kha Vhulanguli u ya nga **PAIA** na u ita mawanwa kha zwenezwo;
- 23.12.1.1 u ita madzinginywa kha Vhulanguli nga ha maga mañwe na mañwe ane a tea u dzhielwa Muofisiri wa Zwamafungo kana tshiimiswa.

23.13 **Ndivhadzo ya Khwaṭhisedzo ya Vhutevhedzeli**

- 23.13.1 Vhulanguli vhu nga, vho sedza madzinginywa nga Komiti ya Khwaṭhisedzo ya Vhutevhedzeli, u itela u fha Muofisiri wa Zwamafungo wa tshiimiswa Ndivhadzo ya Khwaṭhisedzo ya Vhutevhedzeli -

³⁸ Tshiterwa 50 tsha POPIA

23.13.1.1 u khwaṭhisedza, u khwinisa kana u vhetshela thungo tsheo ine ya vha mutheo wa mbilahelo;

23.13.1.2 u itela uri Muofisiri wa Zwamafhungo a dzhie maga ayo kana a litshe u dzhia maga e Vhulanguli ha Zwamafhungo a sumbedza kha nḡivhadzo.

23.14 Hu na masiandaitwa ḡe kha u sa tevhedza Nḡivhadzo ya Khwaṭhisedzo ya Vhutevhedzeli?

23.14.1 Muofisiri wa Zwamafhungo wa tshiimiswa ane a hana u tevhedza nḡivhadzo ya khwaṭhisedzo ya vhutevhedzeli u vha o ita mulandu nahone musi a tshi wanwa mulandu a nga badela faini kana u dzula dzhele lwa miṅwaha i sa fhiri miraru, a tea u badela faini khathihi na u dzula dzhele.

23.14.2 Tshiteṅwa 77K tsha **PAIA** tshi sumbedza vhuṭhogwa ha pfanelo ya swikelela mafhungo kana dzirekhodo. Tshiteṅwa itshi tshi dovha tsha khwaṭhisedza vhuṭhogwa ha Vhulanguli musi ho sedzwa u ṭuṭuwedza pfanelo ya u swikelela mafhungo.

24. U VULA MULANDU KHOTHE

24.1 Ndi nnyi ane a nga vula mulandu khothe nga ha tsheo?

24.1.1 Muiakhumbelo kana muthu wa vhuraru a nga vula mulandu khothe u itela u wana thuso yo teaho u ya nga tshiteṅwa 82 nga fhasi ha zwiimo izwi zwi tevhelaho:

24.1.1.1 nga murahu ha musi muiakhumbelo kana muthu wa vhuraru o shumisa maga oṭhe a u ita khaṭhululo ya nga ngomu tshiimisiwani sa zwe zwa sumbedzwa kha phara 22.3 i re afho nṭha; kana

24.1.1.2 nga murahu ha musi muiakhumbelo kana muthu wa vhuraru o shumisa maga oṭhe a u ita mbilahelo sa zwe zwa sumbedzwa kha tshiteṅwa 77A.

24.1.2 U ya nga tshiteṅwa 78(1) tsha **PAIA**, muiakhumbelo kana muthu wa vhuraru u na khetho mbili, a nga rumela tsheo , dzo sumbedzwaho kha phara 22.2.2, 23.4 na 23.5, kha Vhulanguli kana Khothe. Naho zwi si khombekhombe uri muthu a kwame Vhulanguli a sa athu u ya khothe, vathu vha tsivhudzwa u thoma u ya kha Vhulanguli, ngauri Vhulanguli ho angalala nahone ndi maga a u ṭavhanya a u swikelea thandululo, a tshi vhambedzwa na khothe.

24.1.3 Fhedzi, uri kothothe i kone u haṭula fhungo, muitakhumbelo kana muthu wa vhuraru u tea -

24.1.3.1 o vhaiswa nga tsheo, dzi re kha mutevhe wa phara 22.2.4, 23.4 kana 23.5 dzi re afho nṭha.

24.1.3.2 o shumisa maga oṭhe a u ita mbilahelo na Vhulanguli kana o thuthisa mbilahelo yawe na Vhulanguli. Hezwi zwi amba uri muthu a nga si ise mbilahelo yawe kothothe arali mbilahelo yawe i tshi kha ḡi vha na Vhulanguli.

24.1.4 Arali muthu a vha a tshi khou itela khaedu tsheo ya Muofisiri wa Zwamafhungo wa tshiimiswa tsha phuraivethe, muthu u tea u ṅea vhuṭanzi ho linganaho ha u sumbedza uri rekhodo yo humbelwaho i khou ṭodea u itela u shumisa kana u tsireledza pfanelo dziṅwe na dziṅwe.

24.2 Ndi lini hune muthu a nga isa mulandu kothothe nga ha tsheo yo dzhiwaho nga Vhulanguli?

24.2.1 Khumbelo kothothe nga muitakhumbelo kana muthu wa vhuraru ane o balelwa kha khaṭhululo ya nga ngomu tshiimisiwani na maandalanga a khaṭhululo a sia ḷa muvhuso ḷi kwameaho kana a vha a so ngo fushea nga tsheo ya Muofisiri wa Zwamafhungo wa tshiimiswa zwe zwa sumbedzwa kha (22.2.4, 23.4 ka 23.5 afho nṭha) kana khumbelo na Vhulanguli i tea u itwa hu saathu fhira maḡuvha a 180 u bva ḡuvha ḷe a wana tsheo.

24.2.2 Muofisiri wa Zwamafhungo na Mufarisa Muofisiri wa Zwamafhungo wa tshiimiswa u lavhelelwa wa tshiimiswa kana maandalanga a khaṭhululo a Muvhuso, vhane vha nga vha vha so ngo fushea nga tsheo ya Vhulanguli vha nga ita khumbelo kothothe u wana thandululo l fushaho u ya nga tshiteṅwa 82, hu saathu u fhira maḡuvha a 180³⁹.

24.2.3 Muitakhumbelo, muthu wa vhuraru, kana tshiimiswa, vha nga ita khumbelo kothothe u ri tsheo ye vha si fushe angayo i sedzuluswe nga kothothe.

24.2.4 Khumbelo kothothe nga fhasi ha **PAIA** i itiwa nga maitete a vhulamukanyi ha vhadzulapo (civil), nahone zwi tea u shumiswa sa ḷiga ḷa u fhedzisela.

24.2.5 Milandu ya u swikelela mafhungo i nga pfiwa phanda ha Kothothe ya Madzhisitiṛaṭa, sa kothothe ya u thoma⁴⁰, na Kothothe Khulwane yo teaho.

24.2.6 U balelwa u ḡisa mulandu kothothe hu saathu u fhira maḡuvha a 180 zwi nga sedzelwa fhasi nga kothothe arali muthu a sumbedza uri hezwi ndi zwa ndeme kha u tevhela mulayo. Hezwi zwi amba uri kothothe i nga ṭanganedza

³⁹ Tshiteṅwa 78(4) tsha PAIA

⁴⁰ Tshiteṅwa 91A tsha PAIA na Mulayo ya u ṭuṭuwedza u Zwikelelea ha Mafhungo, 2019

khumbelo yo lengaho arali fhungo line la khou tea u hatulwa li la ndeme kha u tevhedza mulayo. Arali rekhodo dzine dza khou toda u swikelelwa dzi tshi nga thusa kha u ita khatululo uri a sa ye dzhele, kana u thusa kha u wana dzilafho, sa tsumbo, kotho i nga zwi sedzela fhasi.

24.2.7 Khumbelo inga itwa ho sedzwa maitete a re kha mulayo 53 wa Milayo ya Khothe Khulwane, kana u ya nga mulayo 55 wa Milayo ya Khothe ya Madzhisitirata arali hu si na rekhodo kana ho rumelwa rekhodo dzi so ngo fhelelaho nga vhulanguli.

24.2.8 Arali rekhodo dza vha dzo no netshedzwa, khumbelo i do itwa ho sedzwa mulayo 55 wa Milayo ya Khothe ya Madzhisitirata, arali hu na zwiitisi zwi no ita uri muitakhumbelo a tende uri rekhodo nga vhudalo a dzo ngo netshedzwa nga mulanguli, muitakhumbelo a nga ya phanda na khumbelo ho sedzwa maitete a re kha Mulayo 53 wa Milayo ya Khothe Khulwane, sa khetho, fhedzi u tea u sumbedza nga afidafithi uri ndi ngani a tshi tenda uri a hu ngo netshedzwa rekhodo nga vhudalo⁴¹.

24.3 Tshiimo lwa mulayo tsha tsheo ya Vhulanguli ndi tshifhio musiki kotho i saathu u dzhia tsheo?

Maanda a Vhulanguli a bva kha Ndayotewa, **POPIA** na **PAIA**. Nga zwenezwo, ndivhadzo ya khombetshedzo ye ya netshedzwa nga Vhulanguli i na masiandaitwa a mulayo, nahone i a vhofha u swika tshifhinga tshine kotho ya mulayo ya fha tsheo. Ngauralo tsheo dza Vhulanguli dzi a shuma nahone dzi tea u tevhedzwa nga nda ha musiki Khothe yeneyo ya vha yo nea dziwe ndaela.

24.4 Ndi dzi fhio khatululo dzine Khothe dzine dza kho theshelesa khumbelo dza nga dzi fha?

24.4.1 Khothe (i nga vha i ya Madzhisitirata kana Khothe Khulwane) i no khou pfa khumbelo i nga dzhia tsheo dzi tevhelaho -

24.4.4.1 u khwinisa kana u vhetshela thungo tsheo yo itwaho nga Muofisiri wa Zwamafhungo, kana Maandalanga a Khatululo kana Vhulanguli ha Zwamafhungo.

24.4.4.2 u toda uri Muofisiri wa Zwamafhungo kana Maandalanga a Khatululo vha dzhie maga kana u di bvisa kha u dzhia maga ayo arali kotho i tshi khou vhona zwo tea kha tshifhinga tsho sumbedzwaho kha ndaela .

24.4.4.3 u fha ndaela ya u thivhela, ya tshifhinganyana kana thulo yo sumbedzizwaho, kana ndaela ya thaluso, kana ndaela ya ndiliso;

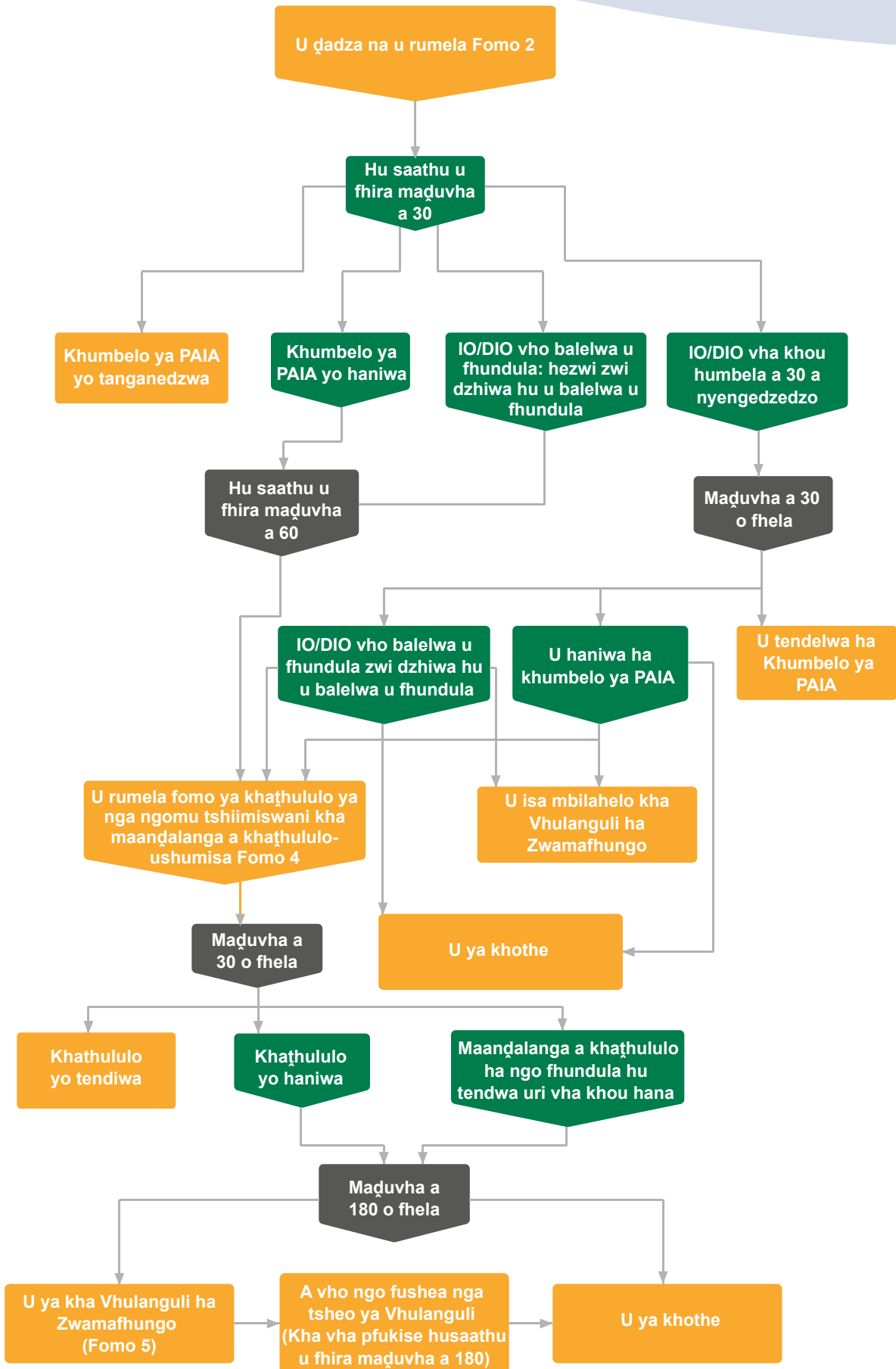
⁴¹ Mulayo 4 Mulayo ya u futuwedza u Zwikelelea ha Mafhungo, 2019

24.4.4.4 u fha ndaela ya dzimbadelo kha muthu muñwe na muñwe

24.4.4.5 U sedzela fhasi u sa tevhedza mulayo ho sedzwa maḍuvha a 180 ane a vha tshifhinga tsha u ita khumbelo hu tshi khou sedzwa madzangalelo a mulayo, Sa zwe zwa sumbedzwa afho nṱha, hu tea u fhiwa zwiitisi zwi no pfadza nahone nga vhuḍalo zwa uri ndi ngani hu so ngo tevhedzwa tshifhinga musu hu tshi itwa khumbelo ya sedzela fhasi.

25. MUOLO WA U ITA KHUMBELO YA PAIA

Kha vha sedze maga a maitele a re kha tshati ya thevhekano, ya maga ane a tea u tevhelwa musu vha tshi khou shumisa pfanelo yavho ya u swikelela mafhungo.

26. NDAULO DZO ITIWA HO SEDZWA TSHITEŊWA 92 TSHA PAIA

26.1 U ya nga tshiteŊwa 92(1) na 92(4) tsha **PAIA**, Minista vho ita ndaulo dzi re na vhushaka na Mulayo wa u Tŭtŭwedza u Swikelela Mafhungo, vho sedza zwi tevhelaho -

26.1.1 VhudiŊhindleli ha vhulanguli ha Zwamafhungo (**Ndaulo 2**)

26.1.2 VhudiŊhindleli ha Muofisiri wa Zwamafhungo (**Ndaulo 3**)

26.1.3 U wanala ha dziŊwe rekhodo dza zwiimiswa zwa tshitshavha lwa othomethikhi (**Ndaulo 4**)

26.1.4 U anᄁadza lu si lwa khombekhombe na u wanala ha dziŊwe rekhodo dza tshiimiswa tsha phuraivethe lwa othomethikhi (**Ndaulo 5**)

26.1.5 U ita khumbelo ya u swikelela mafhungo o farwaho nga zwiimiswa zwa tshitshavha kana phuraivethe (**Ndaulo 6**)

26.1.6 Mbuelo dza khumbelo na mbadelo dzi no tea u badelwa (**Ndaulo 7**)

26.1.7 Khaᄁhululo ya nga ngomu tshiimswani ya tsheo nga tshiimiswa tsha tshitshavha (**Ndaulo 8**)

26.1.8 U ita mbilahelo na Vhulanguli ha Zwamafhungo (**Ndaulo 9**)

26.1.9 Maitele a ᄁhodiŊiso ya mbilahelo (**Ndaulo 10**)

26.1.10 U ladza mafhungo (**Ndaulo 11**)

26.1.11 U wana thandululo ya fhungo (**Ndaulo 12**)

26.1.12 ᄁhaᄁhuvho ya vhutevhedzeli nga Vhulanguli ha Zwamafhungo kha u fhindula khumbelo (**Ndaulo 13**)

26.1.13 Milandu na ndaᄁiso (**Ndaulo 14**)

26.1.14 Vhudavhidzani ha elekᄁhroniki (**Ndaulo 15**)

26.1.15 Milandu na maga a ndaᄁiso (**Ndaulo 16**)

26.2 U ya nga tshiteŊwa 79(1) tsha **PAIA**, Bodo ya Mulayo ya Milayo ya Khothe, yo fhiwa thendelo nga Minista yo ita milayo ya -

26.2.1 a khothe ho sedzwa khumbelo u ya nga tshiteŊwa 78 tsha **PAIA**, na

26.2.2 khothe u itela u ᄁanganedza vha imeleli vha sia ᄁithihi ho sedzwa tshiteŊwa 80(3)(a)

27. MILAYO, NDAULO, NQIVHADZO NA U TENDA ZWA NDEME

Milayo sa zwe ya khwiniswa nga tshifhinga

Mulayo wa u Tūtuwedza u Swikelela Mafhungo wo Khwiniswaho, Mulayo 2 wa 2000

Mulayo wa u tūtuwedza Vhulanguli ha Vhusimamilayo, Mulayo 3 wa 2000

Mulayo wa u Tūtuwedza u Swikelela Mafhungo wo Khwiniswaho, Mulayo 54 wa 2002

Mulayo wa Tsireledzo ya Mafhungo a Vhuṅe wa 4 wa 2013

Mulayo wa u Tūtuwedza u Swikelela Mafhungo wo Khwiniswaho, Mulayo 31 wa 2019

Mulayo wa u ṅetshedzwa Masheleni Lihoro la Poḷotiki wa 6 wa 2018

Ndaulo na Dzingivhadzo

Nqivhadzo nga Muvhuso	Duvha la u gandiswa	Tshiteṅwa na tḥalutshedzo
Nqivhadzo ya Muvhuso ya R. 757 kha GG No 45057	27 Tḥangule 2021	Milayo i re na vhushaka na Mulayo wa u Tūtuwedza u Swikelela Mafhungo, 2021
Nqivhadzo nga Muvhuso R.991 kha GG 28107	14 Tshimedzi 2005	Ndaulo dzine dza sumbedza zwiitisi zwine ha nga vhetshelwa thungo mbadelo dzine muthu anga dzi badela.
Nqivhadzo ya Muvhuso ya 397 kha GG No. 44785	30 Fulwi 2021	U vhetshelwathungo ha zwiṅwe zwa zwiimiswa zwa phuraivethe kha u ita Manyuwala wa PAIA.
Nqivhadzo nga Muvhuso 1217 kha GG 42717	19 Khubvumedzi 2019	U khethwa ha Khothe dza Madzhisiṭiraṭa dzine dza vha na vhukoni ha u pfa mafhungo a PAIA.
Nqivhadzo nga Muvhuso R. 1284 kha GG 42740	4 Tshimedzi 2019	Milayo ya maga a u ita khumbelo nga fhasi ha PAIA phanda ha Khothe Khulwane kana Khethe ya madzhisiṭiraṭa.

U TENDA

Bugupfarwa iyi yo khwiniswaho ya ndila ya u shumisa **PAIA** yo itiwa lwa u thoma nga **SAHRC** Khomishini ya Pfanelo dza Vhathu ya Afurika Tshipembe (**SAHRC**) nahone Vhulanguli vhu khou tangedza mushumo wa u thoma wo itwaho nga **SAHRC**, ho katelwa na zwiko khombekhombe.

Yo dzudzanywa nga

VHULANGULI HA ZWAMAFHUNGO